

BIJBELS ONDERWIJS OVER ECHTSCHIEDING EN HERTROUWEN

dr. Leslie McFall

1944 - 2015

Toelichting

Voor u ligt een samenvatting van het wetenschappelijk onderzoek dat dr. Leslie McFall deed naar Mattheüs 5:32 en 19:1-10.

Mattheüs 19:9 wordt ook wel de 'uitzonderingsclausule of uitzonderingsregel' genoemd.

Dr. Leslie McFall (1944-2015) was hoogleraar Oude Testament aan het Belfast Bible College en werkte tijdens zijn leven voor de bibliotheek van Tyndale House (Cambridge, Engeland).

De basis van waaruit McFall werkte is altijd het Woord van God geweest.

Zelf schreef hij hierover:

'De kern van al mijn onderzoek en onderwijs is om het geloof in het WOORD VAN GOD te herstellen als een middel om het geloof in de GOD VAN HET WOORD te herstellen.'

*Voor degenen MET geloof is geen bewijs nodig;
Voor hen ZONDER geloof is geen bewijs voldoende.*

*Niet alle geleerden hebben geloof (2 Thessalonicenzen 3:2 vgl Romeinen 12:3)
en een beetje zuurdeeg van ongeloof zal heel andere resultaten opleveren.'*

Regelmatig krijgen we vragen om een nadere toelichting over Mattheüs 19:9. Derhalve leek het ons van belang een essentieel deel van het omvangrijke Engelstalig werk van McFall in het Nederlands te vertalen. Zijn dochter en wettige erfgenaam, Rachel Newman – McFall, gaf hiervoor haar schriftelijke toestemming.

Drs. E.J. Hoevenagel zijn we veel dank verschuldigd voor haar vertaalwerk, waarbij zij grote zorgvuldigheid en nauwlettendheid betrachtte.

Moge onze God u zegenen in het lezen van dit stuk en u verder helpen in het goed verstaan van Zijn Woord inzake Mattheüs 19:9.

Wij ontlenen geen enkel juridisch recht aan deze vertaling. Het is vrij beschikbaar voor verspreiding.

Willem & Helen Lingeman

Meer info op www.verbondenvoorhetleven.nl / www.United4Life.eu

Najaar 2021

HET BIJBELS ONDERWIJS OVER ECHTSCHIEDING EN HERTROUWEN

Leslie McFall
22 juni 2009

VOORWOORD

Liefde en vergeving kenmerken de Heere Jezus en dat moet ook zo zijn voor iedereen die Zijn Geest heeft. Terwijl Zijn leven werd weggenomen, bad Hij: 'Vader vergeef het hun, want ze weten niet wat ze doen.' Terwijl Stefanus door steniging gedood werd, bad hij: 'Heer, reken hun deze zonde niet aan'. In beide gevallen ging het om moord. Ze waren bereid hun moordenaars te vergeven. Is de zonde van overspel groter dan moord? Jezus gebod Petrus zeventig keer zeven maal te vergeven. De echte wedergeboren Christen zal zijn of haar moordenaar vergeven. De vijand liefhebben en bidden voor hun redding. De niet wedergeboren 'christen' zal zich gedragen als een man van de wereld en gerechtigheid zoeken via de rechtbanken van deze wereld.

Dit artikel is geschreven als een gids voor alle ware volgelingen van Christus die gekwetst zijn door enig ongepast en verontrustend gedrag van hun partner. Jezus' onmiddellijke reactie was en is om het verkeerde te vergeven en de boosdoener lief te hebben. Hij zegt: 'Ga heen en zondig niet meer. Ik veroordeel u ook niet.' Dat is een moeilijk voorbeeld om te volgen, en veel Christenen keren het idee van vergeving de rug toe en zoeken raadgevers die een aantrekkelijkere oplossing zullen bieden, een die de overtreder zal straffen. Als je niet kunt vergeven, dan heb je de Geest van Christus niet, en als je de Geest van Christus niet hebt, ben je geen Christen. Als dit uw standpunt is, dan is het tijd om verder te kijken naar wat u dacht dat een Christen was.

Inbegrepen zijn de volgende zonden die moeten worden vergeven: (1) overspel, (2) verlating, (3) misbruik, (4) hardvochtigheid en (5) verwaarlozing. Een bekende rabbi in Jezus' tijd leerde dat elk van deze vijf categorieën in aanmerking kwam voor echtscheiding. Hij sprak de taal van gezond verstand. Jezus leerde de mensen om deze vijf fouten te vergeven, en zich te verzoenen met de boosdoener. Dit ging tegen het gezond verstand in. Dat is nou precies het verschil tussen rabbi Hillel en rabbi Jezus. Het advies van de Farizeeën was dit wereldse (intuïtief); Jezus' advies was buitenaards (contra-intuïtief). De Farizeeër predikte: 'Heb je naaste lief en haat je vijand.' Jezus predikte: 'Heb uw vijand lief.' In elk onderdeel van hun theologie had Jezus een standpunt dat tegengesteld was aan dat van de Farizeeër. Waar de Farizeeër de letter van de wet bewaarde, behield Jezus de geest van de wet. 'Wie naar een vrouw kijkt om haar te begeren, heeft in zijn hart al overspel gepleegd.' En zo was het ook in hun waardering van het huwelijk en hun houding tegenover het uiteenvallen ervan. De Farizeeër kon tientallen redenen bedenken om een huwelijk te verbreken. Jezus zag er **niet één**. De rabbi's gebruikten de Schrift om scheidsbrieven te verlenen. Jezus gebruikte de Schrift om dergelijke documenten ongeldig te verklaren. De meerderheid van de 'christelijke' raadgevers denkt dat Jezus het bij het verkeerde eind had, en dat de rabbi's gelijk hadden. Het bewijs wordt geleverd door het aantal gerechtelijke uitspraken die in het bezit zijn van veel van Zijn volgelingen en vooraanstaande kerkleiders.

De belangrijkste reden waarom Jezus het verbreken van een huwelijk niet kon accepteren, is dat God de band maakt en alleen God de huwelijksband ongedaan kan maken. Het verbreken van de band is zich toe-eigenen van Gods bevoegdheid.

De tweede reden waarom Jezus het uiteenvallen van een huwelijk niet kon aanvaarden, is dat het onverenigbaar is met vergeving. In het Onze Vader leerde Hij dat we God om vergeving van onze zonden moeten vragen op grond van het feit dat we anderen hun zonden tegen ons hadden vergeven. Het zou een ontkenning van het beginsel van vergeving zijn om een uitzondering te maken voor de zonde van overspel / hoererij.

De derde reden waarom Jezus het uiteenvallen van een huwelijk niet kon aanvaarden, is dat het huwelijk de ultieme analogie is van liefde tussen een man en een vrouw, en tussen Christus en Zijn Bruid, de Gemeente. God is liefde en dat heeft Hij laten zien in het offer van Zijn Zoon voor een ondankbare wereld. Toen we nog zondaars waren, stierf Christus voor ons.

Het is met spijt dat ik hoor dat Christenen volgelingen worden van Joodse rabbi's en misbruik maken van de echtscheidingsrechtbanken van de 'god van deze wereld' (satan) om een einde te maken aan hun door God verbonden verbintenissen. De god van deze wereld is verheugd te zien dat Christenen zijn echtscheidingsrechtbanken binnengaan om hun huwelijk te beëindigen. Hij weet dat echtscheiding hem in de kaart speelt, omdat de Christen die wegens overspel scheidt, spoedig zelf overspeler zal worden door een tweede huwelijk. Zo krijgt satan twee overspelers voor de prijs van één certificaat.

Wat zegt een echtscheidingsdocument over u?

Ten eerste is de daad van echtscheiding de handeling van een meedogenloos persoon. De bezitter van het echtscheidingsdocument zegt: 'Ik kon mezelf er niet toe brengen om je te vergeven, dus moest ik van je scheiden.' Dit kan nooit worden uitgesproken door iemand die de Geest van Christus in zich heeft. Het echtscheidingsdocument bevestigt daarom dat u een meedogenloze geest hebt. Met zo'n geest zorg je ervoor dat God je je zonden niet kan vergeven.

Ten tweede bevestigt de echtscheidingsakte dat u niet geeft om het heil van de persoon met wie u getrouwd was. De Geest leert dat de Christen in het huwelijk moet blijven om de overspelige of ongelovige partner voor Christus te winnen. Scheiding kan de Christen worden opgedrongen, maar de huwelijksband kan alleen worden verbroken door de dood (Romeinen 7:1-2; 1 Korinthiërs 7:39).

Ten derde, en spijtig genoeg, de echtscheidingsakte bevestigt dat de Geest van Christus niet in je woont. Zonder dat Hij in jou leeft, zul je niet bij Hem in de hemel zijn. Hij en, in Zijn voetspoor, Stephanus, (zie Handelingen 7:60) vergaven hun moordenaars. Je hebt niet diezelfde geest.

Ten vierde beschouw ik het bezit van een echtscheidingsakte als het bezit van een geestelijke overlijdensakte. Het bevestigt dat u uw vijand haat, en haat is van de duivel. Door akkoord te gaan met een scheiding, stelt u uw partner in staat om met een andere partner te slapen. U zult verantwoordelijk worden gehouden voor deze toestemming. De zonde van zijn (of haar) tweede huwelijk zal bij uw deur worden neergelegd.

Ten slotte hebt u uw echtscheidingsakte van satan gekregen, niet van God en niet van Christus. De duivel heeft een gevestigd belang bij het verbreken van elk huwelijk dat in de wereld plaatsvindt, omdat hij zich daarbij de plaats van God toe-eigent. Alleen God kan scheiden wat Hij heeft gebonden. Hij gebruikt de dood, niet echtscheiding, om alle huwelijken te beëindigen.

Het bezit van een echtscheidingscertificaat zal de werkelijk spirituele kerken van Christus en hun spirituele leiders veel over u en uw relatie met de Heere Jezus vertellen. Het laat zien dat je de Geest van Christus niet in je hebt (dus waarom ga je eigenlijk aan het avondmaal?) Het laat zien dat je niet bereid bent om bepaalde soorten zonden te vergeven; dat er uitzonderingsclausules zijn in jouw vergevingsgezindheid. Het laat zien dat jouw manier van denken niet verschilt van die van de ongelovige; dat je je gedraagt als iemand die meer gemeen heeft met de wereld dan met Christus. Ten slotte onthult het jouw onwetendheid over wat je Heiland heeft geopenbaard over de heiligheid van het huwelijk. Een echtscheidingsakte scheid je niet alleen van je partner, het scheid je ook van jouw God. Die twee dingen gaan samen. **Uw echtscheidingsakte is ook uw geestelijke overlijdensakte.** Als je voor het Leven zou kiezen, hoe eerder je het document verscheurt en terugkeert naar jouw vergeven, overspelige partner, hoe eerder je weer het Leven in je zult hebben. Geen overspelige zal de hemel binnengaan, en niemand in een tweede huwelijk, wiens echtgenoot nog leeft, zal in de hemel zijn. Doe je tweede huwelijk weg, beëindig het als je Jezus weer zou willen zien.

De meest gestelde vraag is misschien wel: 'Is de echtscheiding op zich een zondige daad? Wat de lezer in gedachten moet houden, is dat een Hebreeuwse vrouw een gruwel (een gehaat persoon) werd in Gods ogen op het moment dat ze sliep met twee levende mannen. Haar tweede echtgenoot verandert haar in een verontreinigd persoon op het moment dat hij met haar slaapt (Deuteronomium 24:4). De reden voor Gods oordeel is dat Hij 'één vrouw voor het leven' heeft voorbeschikt. Echtscheiding is een afwijzing van dit idee. Hertrouwen kan alleen plaatsvinden na een overlijden, niet na een scheiding. Echtscheiding bestaat niet in Gods wereld.

Een gescheiden vrouw werd een gevaarlijke en vervuilende kracht. Jezus onderschreef deze opvatting toen hij zei dat iedereen die met een gescheiden vrouw trouwt overspel pleegt. **Het feit dat ze gemeenschap heeft gehad met twee levende mannen maakt haar tot een gruwel, niet de juistheid of onjuistheid van de gronden van haar scheiding.** Er zijn geen 'goede' of 'foute' gronden voor echtscheiding. Echtscheiding is in principe verkeerd. God is altijd onvermurwbaar, onder beide Verbonden, dat een vrouw niet met twee mannen kan slapen. Gods afschuw is niet veranderd. **Praktiserende** homoseksuele mannen en vrouwen, en **hertrouwde** gescheiden mannen en vrouwen, leven in dezelfde categorie gruwelijke zonden.

Het is het gebed van de auteur dat dit artikel de deur zal openen naar de kennis van Gods wil over je huwelijk, en het kwaad van een echtscheiding via de rechtbanken van de 'god van deze wereld' (satan), en dat als resultaat van het in het licht komen van de ware kennis, je in staat zult zijn om anderen weg te leiden van echtscheiding en naar de Heere Jezus toe in deze overspelige en slechte generatie.

INTRODUCTIE

Een van de sterkste argumenten tegen echtscheiding is de unanieme **praktijk** van de kerk vanaf het apostolische tijdperk tot de protestantse Reformatie. Zodra de volgelingen van de Heere Jezus hoorden van Zijn absolute verbod op echtscheiding, handelden ze ernaar. Echtscheiding was het tegenovergestelde van wat God voor alle huwelijken had bedoeld. Dat bepaalt voor de meeste Bijbelgetrouwe Christenen de kwestie. Dit artikel neemt die **praktijk** serieus. Het onderzoekt ook het denken van Jezus, de theologie, die aanleiding gaf tot die praktijk.

De kerk van God ontving de leer van de Heere Jezus Christus rechtstreeks van Hem in mondelinge vorm, en de apostelen en Jezus' volgelingen hadden tijdens Zijn aardse bediening de tijd om er zeker van te zijn wat Hij bedoelde met al Zijn uitspraken en om de **praktische** implicaties van Zijn leer over echtscheiding en hertrouwen uit te werken voordat de evangeliën werden opgeschreven. Het vroegste evangelie dat werd opgeschreven was waarschijnlijk Mattheüs, dat volgens de traditie vijftien jaar na de hemelvaart is opgeschreven.

Uit hun persoonlijke interactie met de Heere Jezus kwam een duidelijke, ondubbelzinnige toepassing die de eerste 450 jaar nooit serieus werd aangevochten door een gezaghebbende Christelijke leraar of leider¹. Als gevolg daarvan kenmerkte een duidelijk gedragspatroon, 'Paulus' voorschrift', de hele Christelijke kerk waarbij echtscheiding om welke reden dan ook niet was toegestaan, zelfs niet in het geval van overspel. De breuk met het Jodendom was compleet en definitief.

Onder het zogenaamde 'Voorschrift van Paulus' (1 Korinthiërs 7:15-16) werd altijd verstaan dat als een ongelovige partner het initiatief nam om uiteen te gaan (of een burgerlijke scheiding te krijgen) van een Christelijke partner, de Christelijke partner alleen moet blijven in de hoop dat de ongelovige partner weer terug zou komen, zelfs als de ongelovige in de tussentijd hertrouwde.

Na de komst van Jezus Christus en de instelling van een nieuw priesterschap waarvan Hij de onsterfelijke, grote Hogepriester is, die een beter Verbond tussen God en de mens aanbiedt², en de uiterlijke Mozaïsche wet vervangt (Hebreeën 6:12; 10:16) met een interne wet geschreven in de hoofden en in de harten van allen die wedergeboren waren uit de Geest van God, werd echtscheiding volledig afgeschaft door God toen het Oude Verbond werd vervangen door het Nieuwe Verbond. Er is nu geen enkele grond meer voor echtscheiding voor zowel christenen als niet-christenen hetzij christelijk of niet-christelijk vanwege de 'één-vlees' verbintenis. Dit werd door de kerk goed begrepen tot aan de protestantse Reformatie, die zich vervolgens vertakte en **voor het eerst** echtscheiding wegens overspel introduceerde als een leer van de Heere Jezus. Zie de *Westminster Confession of Faith (Westminster Belijdenis)* uit 1648.

Dit document bestaat uit twee delen met vijf bijlagen.

Deel 1 beschrijft de manier waarop de gereformeerde kerken werden misleid om zich af te splitsen van de ondubbelzinnige leer en universele praktijk van de kerk tot aan de Reformatie.

Deel 1 eindigt met antwoorden op vijf correspondentievragen. (De correspondentie is niet vertaald, W&HL)

Deel 2 bevat richtlijnen voor christelijke hulpverleners over hoe om te gaan met echtscheidingssituaties, aangezien echtscheiding geen bloedverbond (berith) kan ontbinden. (Deel 2 is niet vertaald, W&HL)

Bijlage A bevat een selectie van (Engelse WL) Bijbelvertalingen die nog steeds de valse leer van Erasmus over echtscheiding en hertrouwen ondersteunen. (Bijlage A is niet vertaald, W&HL)

Bijlage B legt de methode van de auteur uit voor het vertalen van de aoristus (onbepaalde / vage) aanvoegende wijs in Mattheüs 19:9. (Bijlage B is niet vertaald, W&HL)

Bijlage C geeft een kritiek op het boek van David Instone-Brewer waarin hij het gebruik van OT-wetten bepleit om een scheiding tussen christenen onderling, en tussen christenen en niet-christelijke echtgenoten te bewerkstelligen. (Bijlage C is niet vertaald, W&HL)

Bijlage D presenteert het weinig patristische, versionale en tekstuele manuscriptbewijs dat er is ten gunste van Erasmus' toevoeging van $\epsilon\iota$ (Griekse eij) aan de tekst van Mattheüs 19:9.

In Bijlage E wordt de superioriteit van de meerderheid van de Griekse tekst uiteengezet.

¹ Gordon Wenham en William Heth hebben gepleit voor een terugkeer naar de leer en praktijk van de vroege kerk. Volgens hen was het unanieme standpunt van de kerk in de eeuwen die volgden op de verkondiging van het evangelie over de hele wereld 'geen hertrouwen na echtscheiding' en werd 'echtscheiding' geïnterpreteerd als scheiding en niet als ontbinding van het huwelijk. Zie Gordon J. Wenham & William E. Heth, *Jesus and Divorce: Updated edition* (Carlisle: Paternoster Press, 1997).

² Ongeveer 600 jaar voor de komst van de Heere Jezus Christus beloofde God dat Hij de Mozaïsche wet zou vervangen door een nieuwe wet (Jeremia. 31:31). Hebreeën 8:13 wijst op de logica van God die belooft een 'Nieuw Verbond' in te voeren. Een Nieuw Verbond maakt automatisch het eerste overbodig wat betreft het redden van de toorn van God van degenen die in dat Verbond zijn.

DEEL I. TEKSTUELE ZAKEN & DE SCHEIDINGSTEKSTEN

1.1. WELKE GRIEKSE TEKST HEBBEN DE HERVORMERS GEBRUIKT OM DE WAARHEID VAN HET EVANGELIE OPNIEUW TE ONTDEKKEN?

Dit is een cruciale vraag, want als de vroege protestantse hervormers een Griekse tekst volgden die niet de Universele (Byzantijnse) Tekst was die door de vroege kerk werd gebruikt, en die getrouw was overgeleverd vanaf hun tijd tot aan de tijd van de Reformatie, dan zou toepassing van hun kernleer van **Sola Scriptura** ('Alleen door de Schrift') een valstrik worden, omdat ze vast zouden houden aan een foutieve kopie en daaraan de inspiratie en onfeilbaarheid zouden toeschrijven die alleen bij de originele tekst en zijn getrouwe kopieën horen.

Het is een historisch feit dat het enige Griekse Nieuwe Testament dat tot 1522 voor de hervormers beschikbaar was, het Griekse Nieuwe Testament van Erasmus was. Hij overspoelde de Europese markt met zijn vijf goedkope edities, die allemaal zijn foutieve variant hadden in Mattheüs 19:9. De fout was dat hij een extra Grieks woord in Mattheüs 19:9 toevoegde, waardoor Jezus' leer over echtscheiding volledig veranderde.

De originele Griekse tekst luidde: 'niet vanwege hoererij', wat neerkomt op: **'zelfs niet** vanwege hoererij'. Hier sloot Jezus de leer uit van twee invloedrijke rabbi's, Hillel en Shammai, die het er beiden over eens waren dat echtscheiding kon worden verkregen voor seksuele zonden, zoals hoererij en overspel. Erasmus zette Jezus' onderwijs op zijn kop, want zijn **nieuwe** tekst luidt: 'behalve hoererij'. Door deze wijziging zou Jezus het eens zijn met Hillel en Shammai dat echtscheiding in gevallen van hoererij legitiem is in Zijn kerk, en onder Zijn volgelingen.

Het was moeilijker om een echtscheiding te verkrijgen via rabbi Shammai, die volhield dat Deuteronomium 24:1-3 alleen verwees naar zonde van seksuele aard. Rabbi Hillel, aan de andere kant, deelde echtscheidingen uit voor alle seksuele zonden, maar ook voor 'elke andere reden' (vgl. Mattheüs 19:3) die een echtgenoot zou kunnen verzinnen, zelfs voor zoiets onbeduidends als het laten aanbranden van zijn eten door zijn vrouw. (Zie paragraaf 1.8.3. Hieronder voor een uitgebreidere behandeling van het verschil tussen deze twee rabbi's en Jezus.)

Nu hadden Hillel en Shammai geen enkele bevoegdheid om Gods wet te veranderen. God vaardigde de doodstraf uit voor overspel en voor vrouwen die geen maagd waren op hun trouwdag. Als Jezus met deze rabbi's instemde om Gods wet te veranderen, dan zou Hij net zo schuldig zijn geweest als zij bij het afwijken van Gods wet. Jezus zou dan een wetsovertreder worden. Echtscheiding wegens overspel was vanaf het begin nooit Gods wet. Jezus leerde dat Hij kwam om elke jota en tittel van de Wet te vervullen, en niet om ze af te schaffen of te veranderen **totdat Hij ze had vervuld**. Pas nadat Hij zich volledig aan de wet (Mozes) had gehouden en de gerechtigheid had verkregen die voortkwam uit het perfect houden ervan, werd deze afgeschaft als middel om de gerechtigheid te verkrijgen die God van elke Jood eiste.

Toen Jezus daarom seksuele zonden uitsloot als reden voor echtscheiding onder Zijn volgelingen, veroordeelde Hij daarmee Hillel en Shammai's inmenging en wijziging van de wet van Zijn Vader. Zijn veroordeling, **'zelfs niet** vanwege hoererij' (en we kunnen ons voorstellen dat Hij met Zijn vinger naar de rabbi's wijst) zette Zijn Goddelijke leer apart van hun menselijke, gezond verstand compromissen. In Jezus' Koninkrijk is vergeving de regel, zelfs de vergeving van de zonde van overspel. **Er is geen uitzonderingsbepaling in Jezus' leer die onderwijst over vergeving**. Jezus zei, als je de mensen hun overtredingen vergeeft, dan zou Zijn Vader hen hun overtredingen vergeven. Deze leer bevat geen uitzonderingsclausule.

1.2. WAAR HEEFT ERASMUS ZIJN ONJUISTE TEKST VANDAAN?

Er is een zeer laat Grieks manuscript, Codex Leicestrensis (Caesareaanse tekst), uit de 15e eeuw, dat in de kantlijn een correctie heeft vermeldt op zijn eigen onjuiste hoofdtekst in Mattheüs 19:9. De onjuiste hoofdtekst bestond uit het feit dat de uitzonderingsclausule in Mattheüs 5:32 werd geïmporteerd in Mattheüs 19:9, waar hij de zogenaamde uitzonderingsclausule in dat vers verving. Echter, in een poging om de oorspronkelijke uitzonderingsclausule in Mattheüs 19:9 in de kantlijn te herstellen, voegde de schrijver het kleine Griekse woord **εἰ** ('behalve') toe vóór de negatieve **μη** ('niet') om de tekst te veranderen in 'behalve'. (omdat in het Grieks **εἰ** geplaatst vóór **μη** 'behalve' wordt). Het lijkt erop dat Erasmus genoemde Codex heeft geraadpleegd tijdens zijn verblijf in Cambridge, Engeland, tussen 1511 en 1514.

Wie was de eerste die **εἰ** ('behalve') aan het geïnspireerde Woord van God toevoegde? We weten niet wie de **eerste** was, maar het vroegste Griekse manuscript waartoe Erasmus toegang had kunnen hebben, dat de toevoeging bevatte, was Codex Leicestrensis. Tekstwetenschappers hebben altijd aangenomen dat Erasmus de marginale lezing in Codex Leicestrensis zag toen hij in Cambridge verbleef. We hebben hoe dan ook geen bewijs, maar als kan worden aangetoond dat de toevoeging van **εἰ** in de marge van Codex Leicestrensis **later** is ingevoegd dan Erasmus' bezoek, dan zou hij het niet uit deze Codex hebben kunnen halen. Het is zelfs mogelijk dat de marginale correctie in de Codex is gekopieerd van de gedrukte tekst van Erasmus, en niet andersom,

maar om dit hoe dan ook te kunnen bewijzen, zou het nodig zijn om **elke** marginale correctie te analyseren en te zien hoeveel er alleen in de gedrukte tekst van Erasmus **en** in de marge van de Codex worden gevonden. Wat Erasmus wel vond, waren manuscripten (inclusief Vaticanus) die Mattheüs 5:32 in 19:9 importeerden. Nu is 5:32 een echte uitzonderingsbepaling. Het kwaad werd veroorzaakt door het te importeren in 19:9, waar het niet thuishoorde³. Dit is wat Erasmus op een dwaalspoor bracht.

1.3. HOE KWAM DE FOUTE TOEVOEGING IN DE BIJBELS VAN DE HERVORMERS?

Dit weten we wel. Het kwam door Desiderius Erasmus (1466-1536), de Nederlandse humanist⁴. Hij was op geen enkele manier een gereformeerd Christen. Hij was een priester in de rooms-katholieke kerk, maar net als de hervormers raakte hij teleurgesteld in de leer van de rooms-katholieke kerk over een aantal kwesties, waaronder hun vasthoudendheid dat Jezus echtscheiding of hertrouwen niet toestond. Erasmus was buitengewoon boos over de dogmatische houding van de kerk over deze leerstelling. Hij geloofde dat echtscheiding gerechtvaardigd was in het geval van overspel, dus toen hij de eerste editie van het Griekse Nieuwe Testament schreef, voegde hij opzettelijk **εἰ** toe voor **μη** in Mattheüs 19:9 om echtscheiding wegens overspel toe te staan, ondanks het feit dat de drie Evangelie-manuscripten die hij gebruikte, het niet bevatten.

Het is onmogelijk om enige theologie in het Nieuwe Testament te beoefenen zonder tekstuele varianten tegen te komen, en dit leidt stevast tot een beschouwing van de vier belangrijkste tekstfamilies. De vier belangrijkste families zijn de Byzantijnse, Caesareaanse, Egyptische en Westerse. De Caesareaanse komt voort uit de Byzantijnse (meerderheids) tekst, en de Westerse komt voort uit de Egyptische (minderheids) tekst **en** de Caesareaanse. In wezen zijn dus de twee voornaamste teksten, de Byzantijnse Meerderheids Tekst en de Egyptische minderheidstekst. (Zie bijlage E voor de casus inzake de superioriteit van de Meerderheids Tekst).

We kunnen de discrepanties tussen de Meerderheids Teksten en de minderheidsteksten illustreren door de vertaling van Mattheüs 19:9 te onderzoeken.

DE VERTALING VAN DE TWEE BELANGRIJKSTE GRIEKSE TEKSTEN VAN MATTHEÛS 19:9

Er is een sterk debat gaande tussen aanhangers van de Griekse Nestle-Aland-tekst van het Nieuwe Testament, die een minderheidstekst vertegenwoordigt, en de Griekse Meerderheids Tekst die ten grondslag ligt aan de *Textus Receptus*. Toen Westcott & Hort hun minderheidstekst opstelden, vertrouwden ze vooral op één manuscript, Codex Vaticanus. Later kreeg dit enige steun toen de Codex Sinaiticus werd ontdekt. Niettemin is de Nestle-Aland-tekst gebaseerd op slechts twee manuscripten en papyri die alleen in Egypte bewaard zijn gebleven. Deze manuscripten verschillen op duizenden plaatsen van elkaar. De (Byzantijnse) Meerderheids Tekst daarentegen is de tekst die in de universele kerk wordt gebruikt. Er zijn meer dan 5500 manuscripten die de tekst ondersteunen. Een idee van de kloof tussen deze twee concurrerende teksten is te zien in hun vertaling van Mattheüs 19:9.

Griekse Meerderheids Tekst (Byzantijns): Nu zeg ik u dat wie zijn vrouw zal wegzenden - **zelfs** niet wegens hoererij - en met een ander trouwt, overspel pleegt⁵.

En degene die met een weggezonden persoon trouwt, pleegt overspel

Griekse minderheidstekst (Vaticanus, Bèzae, Leicestrensis): Nu zeg ik u, wie zijn vrouw wegzendt - behalve in het geval van hoererij, dwingt haar tot overspel. En wie trouwt met een weggezondene, pleegt overspel⁵.

De Griekse minderheidstekst van Nestle-Aland is het eens met de vertaling van de Meerderheids Tekst wat betreft het eerste voorval 'overspel pleegt'. De laatste zin wordt weggelaten vanwege een kopieerfout die bekend staat als **homoioteleuthon** (wat 'zelfde einde' betekent).

Houd er rekening mee dat de zin van de Meerderheids Tekst: 'En degene die met een gescheiden persoon trouwt, pleegt overspel', slordig is weggelaten in de minderheidstekst (maar niet in Vaticanus, dat de

³ Deze fout komt vooral voor in de Caesareaanse tekst (familie 1 en familie 13), waartoe Codex Leicestrensis behoort (MS 69).

⁴ Voor het leven en werk van Erasmus, zie Roland Herbert Bainton, *Erasmus of Christendom* (New York, 1969); Istvan Bejczy, *Erasmus and the Middle Ages - The Historical Consciousness of a Christian Humanist* (Brill's Studies in Intellectual History, deel 106; Leiden, 2001); Richard L. De Molen, *The Spirituality of Erasmus of Rotterdam* (Nieuwekoop, 1987); en Erika Rummel, *Annotations on the New Testament* (Toronto, 1986).

⁵ Tot nu toe ondersteunt Codex Sinaiticus de Meerderheids Tekst. Het laatste deel van dit vers is weggelaten, net als Bèzae en Leicestrensis, maar Vaticanus en de Caesareaanse tekst stemmen op dit punt overeen met de Meerderheids Tekst.

Meerderheids Tekst op dit punt staft). Merk ook op dat de onderstreepte vertaling van de minderheidstekst: 'afgezien van het geval van hoererij, laat hij haar overspel plegen' een vertaling is van de tekst van Mattheüs 5:32, die slordig (of opzettelijk, als gevolg van een misverstand) werd ingevoerd in Mattheüs 19:9 waar het de originele tekst verving, die luidde als de Meerderheids Tekst: 'niet vanwege hoererij'. Deze blunder wordt aangetroffen in Vaticanus (maar niet in Sinaiticus, dat de Meerderheids Tekst op dit punt ondersteunt), in de Caesareaanse tekst en in Codex Leicestrensis.

In Codex Leicestrensis probeerde een Schriftgeleerde, die de blunder ontdekte, de juiste Griekse lezing voor Mattheüs 19:9 in de kantlijn te plaatsen, tegenover de plaats waar de blunder stond in de hoofdttekst (zie de scans hieronder). Helaas heeft hij bij het aanbrengen van de correctie een extra Grieks woord toegevoegd, namelijk $\epsilon\iota$, wat 'als' betekent. Deze marginale correctie kan een poging zijn geweest om de betekenis over te brengen van 'los van de kwestie van hoererij', wat de oorspronkelijke tekst is van Mattheüs 5:32, maar dit is niet de oorspronkelijke tekst van Mattheüs 19:9.

Niet tevreden met het wijzigen van de Griekse tekst, veranderde Erasmus ook de Latijnse Vulgaat, de Bijbel van de Rooms-Katholieke kerk uit de tijd van Hiëronymus (420 na Chr.).

De Latijnse Vulgaat luidde: 'En ik zeg u dat: wie zijn vrouw zal verlaten [Latijn: **dimiserit**] tenzij [**nisi**⁶] voor hoererij [Latijn: **fornicationem**] en met een ander trouwt, pleegt overspel. En wie trouwt met een weggezondene pleegt overspel. 'Erasmus veranderde dit in: 'En ik zeg u dat een ieder die [Latijn: **repudiauert**] zijn vrouw zal verstoten, tenzij [**nisi**] wegens ontucht [Latijn: **stuprum**], en met een ander zal trouwen, overspel pleegt'.

Door '**hoererijen**' te veranderen in '**ontucht**', verruimde Erasmus zijn uitzonderingszin van de specifieke zonde van hoererij tot de algemene zin van alles dat grond geeft voor 'oneer, schande, verontreiniging, onkuisheid, losbandigheid, ontucht en schending⁷, die allemaal de betekenissen zijn die in de *Oxford Latin Dictionary* aan **stuprum** worden gegeven⁸. Plots bood Erasmus echtscheidingsmogelijkheden aan, die niet alleen op seksuele gronden (wegens hoererij) waren gestoeld, maar **om welke reden dan ook** die aanleiding gaf tot oneer of schande, wat niet noodzakelijkerwijs seksueel hoeft te zijn, zoals misbruik of verwaarlozing of iets waar een partner boos over is. Dit is de leer van rabbi Hillel (die blijkbaar Deuteronomium 24:1-3 en Exodus 21:1-10 gebruikte).

De hervormers merkten de toevoeging van Erasmus niet op, omdat handgeschreven exemplaren van het Griekse Nieuwe Testament in die tijd zeer zeldzaam waren. Iedereen ging ervan uit dat Erasmus trouw was geweest aan de handgeschreven Griekse exemplaren die hij gebruikte om de eerste gepubliceerde editie van het Griekse Nieuwe Testament in 1516 uit te brengen. Hij bracht vijf edities van zijn tekst uit (de laatste was in 1536, het jaar dat hij stierf). In geen van deze corrigeerde hij zijn fout, ook al had hij er al in 1536 kennis van genomen en had hij veel meer manuscripten geraadpleegd, waaronder de Complutensische Polyglot, die in 1522 door de rooms-katholieke kerk werd gepubliceerd⁹. Erasmus bracht ongeveer 100 correcties aan in zijn derde editie. De Complutensische Polyglot had zijn toevoeging van $\epsilon\iota$ niet, wat hem niet had kunnen ontgaan, maar hij negeerde het opzettelijk. Helaas werden er slechts 600 dure, maar prachtig ingebonden exemplaren van de Complutensische Polyglot uitgegeven, en een zending hiervan ging ten onder met het schip dat ze naar Italië vervoerde. Tegen de tijd dat de Complutensische Polyglot in 1522 uitverkocht was, zei Erasmus dat hij in 1522 3.300 exemplaren van zijn eerste twee edities had verkocht en dat er vraag was naar een derde editie¹⁰.

Wat ervoor zorgde dat Erasmus' foutieve toevoeging niet zou worden verwijderd, was de aura van onschendbaarheid die aan het *Griekse origineel* werd gegeven. De onschendbaarheid waarmee de hervormers Erasmus' Griekse Nieuwe Testament hebben begiftigd is begrijpelijk en met zijn tekst (en verse Latijnse vertaling) vergeleken ze elke leerstelling van de rooms-katholieke kerk om te zien of deze overeenkwam met de Schrift. Wat niet in overeenstemming was met de leringen van hun Griekse tekst, verwierpen ze als niet verplicht voor een Christen.

⁶ Het Latijn had hier **excepta** 'behalve' kunnen gebruiken in plaats van **nisi**, maar dat gebeurde niet. **Nisi** betekent normaal gesproken 'behalve', maar het kan in sommige contexten ook 'tenzij' betekenen.

⁷ Deze nieuwe speelruimte was waarschijnlijk een poging om gebruik te maken van de scheidbrief die door Mozes (maar niet door God) in Deuteronomium 24: 1-4 werd gegeven, om echtgenoten toe te staan van hun vrouw te scheiden 'om elke reden', niet alleen hoererij (zie Mattheüs 19:3). Deuteronomium 24:1-4 werd afgeschaft na de dood en opstanding van de Heere Jezus. Echtscheiding is onverenigbaar met het 'nieuwe hart en de nieuwe geest' en daarom behoort 'hardheid van hart' alleen toe aan de niet-wedergeboren man/vrouw, die zijn/haar aandrang zal volgen om zichzelf van zijn/haar getrouwde partner te ontdoen.

⁸ Erasmus veranderde zijn kijk op de oorzaken van echtscheiding tussen 1516 (**fornicationem**) en 1519 (**stuprum**). **Stuprum** omvat niet-seksuele handelingen naast seksuele ontucht. Vanaf 1519 gebruikt hij *stuprum*.

⁹ De Complutensische Polyglot was in 1514 voltooid, twee jaar voordat Erasmus zijn eerste, veel goedkopere uitgave uitbracht. De rooms-katholieke kerk stelde de uitgave van het Griekse NT uit tot 1522, wat jammer was omdat Erasmus hierdoor de markt kon overspoelen met zijn onjuiste Gk NT. Het is in ieder geval onwaarschijnlijk dat de RK-kerk een goedkopere versie opnieuw zou hebben uitgegeven.

¹⁰ Samuel P. Tregelles, *An Account of the Printed Text of the Greek New Testament* (Londen, 1854), p. 25.

Het onderzoekswerk naar de waarheid van de Schrift, zoals beoefend door de corrupte rooms-katholieke kerk, kon alleen worden gedaan met de Griekse tekst die Erasmus had nagelaten aan de anti-katholieke beweging in Europa, en het was uit zijn Griekse tekst dat de grote Reformatie geloofsbelijdenissen werden opgesteld, resulterend in de rampzalige fout om af te wijken van de universele leer van de kerk over de kwestie van echtscheiding en hertrouwen.

De fout van de hervormers werd niet ontdekt, zodat toen hun nieuwe, en on-Bijbelse, echtscheidingsleer eenmaal in de geloofsbelijdenissen was vastgelegd dit zou hebben geleid tot gezichtsverlies voor de hervormingskerken om te moeten erkennen dat zij waren misleid door de humanist Erasmus om af te wijken van deze specifieke leer van de vroege kerk. Het zou voor de hervormers te vernederend zijn geweest om zich bij de rooms-katholieke kerk te moeten verontschuldigen omdat ze van de waarheid waren afgeweken, dus werd de kwestie stilgelegd onder het tapijt geveegd.

Jozua werd door de Gibeonieten bedrogen, en de geïnspireerde auteur legde de schuld hiervoor bij Jozua en zijn oudsten, omdat 'zij geen raad vroegen aan God' (Jozua 9:14). De Bereeërs worden geprezen omdat ze de leer van de apostel Paulus niet klakkeloos aannamen. Ze deden onderzoek om zijn onderwijs te vergelijken met het geïnspireerde woord van God (Handelingen 17:11). De les die God elke kerkleider hiermee zou willen leren, is om te onderzoeken of elke leer, anders dan wat de apostelen onderwezen en **praktiseerden**, niet het resultaat is van bedrog of misleiding.

Omdat de **nieuwe** Reformatieleer over echtscheiding en hertrouwen was vastgesteld op basis van de foutieve Griekse tekst van Erasmus, kon of zou geen toekomstige redacteur de toevoeging van Erasmus verwijderen. Tot op de dag van vandaag hebben de Reformatiekerken hun ogen gesloten en geweigerd te geloven dat ze bedrogen waren door Erasmus' opzettelijke wijziging van de Griekse tekst. (Zie bijlage A hieronder voor een lijst met versies die nog steeds de valse leer van Erasmus ondersteunen, ondanks het feit dat dezelfde Engelse versies zijn onderliggende Griekse tekst hebben verworpen. (Bijlage A is niet vertaald W&HL)

Het was niet het werk van baanbrekende, conservatieve evangeliecalen die terug wilden naar de zuiverste vorm van de originele handschriften, die uiteindelijk van Erasmus' opzettelijke toevoeging aan Mattheüs 19:9 afstand namen. Het werd veeleer overgelaten aan de grondige, objectieve beoordeling van het bewijs van de manuscripten door liberalen en radicalen om het te verwijderen.

Terwijl het nu aan liberalen, radicalen en humanisten werd overgelaten om Erasmus' onbetrouwbaarheid te ontdekken en bloot te leggen, en terwijl alle schakeringen van niet-evangelische tekstgeleerden het nu eens zijn, en al eeuwenlang eens zijn om Erasmus' toevoeging in geen enkele moderne kritische uitgave van het Griekse Nieuwe Testament op te nemen, is er iets vreemds gebeurd in Engelse (en Nederlandse WH&L) vertalingen, namelijk dat geen enkele belangrijke Engelse (en Nederlandse WH&L) vertaling is afgeweken van Tyndale's vertaling van Mattheüs 19:9, die was gebaseerd op Erasmus' onjuiste en foutieve Griekse tekst, en die nauwkeurig de vertaling van Erasmus' mening over wat hij dacht dat de Schrift leerde. Elke moderne Engelse (en ook Nederlandse) vertaling behoudt de leer van Erasmus, terwijl tegelijkertijd zijn Griekse tekst wordt verworpen. Wat een vreemde, schizofrene situatie!

Hoewel er een kleine verschuiving heeft plaatsgevonden onder conservatieve evangelische geleerden, die zich bezighouden met tekstkritiek om de schade die Erasmus heeft aangericht te erkennen en om zijn toevoeging te verwijderen, is er helemaal geen beweging geweest om de nieuwe leerstelling, die zijn toevoeging tot stand bracht, te verwijderen. Er wordt beweerd dat de *English Standard Version (ESV)* (2001) een 'evangelische vertaling' is, maar het vertaalt Mattheüs 19:9 als: 'En ik zeg u: wie van zijn vrouw scheidt, behalve voor seksuele immoraliteit, en met een ander trouwt, pleegt overspel. 'De term 'behalve' is ontleend aan Erasmus' **εἰ μὴ**; (**ei mh**) en is geen vertaling van de twee kritische edities die in het voorwoord (p. ix) worden genoemd, namelijk de Griekse tekst van de United Bible Societies en de 27e editie van Nestle-Aland (1993). Beide Griekse Nieuwe Testamenten verwerpen de toevoeging van Erasmus.

De *ESV*-vertaling zou een financiële ramp voor de uitgever zijn geweest als hij de uitzonderingsclausule had geschrappt. Geen enkele moderne vertaling durft Mattheüs 19:9 te vertalen volgens de Griekse tekst van de twee kritische edities en de twee gepubliceerde Meerderheids Tekst door Hodges & Farstad¹¹ en Robinson & Pierpont¹². Dit zou duizenden christenen die hertrouwd zijn terwijl hun echtgenoten nog in leven waren, om nog maar te zwijgen van vertalers die hun hertrouwen zeker niet in de context van overspel gaan plaatsen. Dergelijke vertalers zullen worden beschermd door andere leden van dezelfde Vertaalcommissie die niet hertrouwd zijn, om hen niet te beledigen. En zo wordt het compromis tot op heden in elke moderne vertaling bestendigd. Het is tijd voor evangeliecalen om hun standpunt in te nemen en hun Heere niet te beledigen door Zijn leer voortdurend verkeerd te vertalen, zoals deze door de apostelen en de vroege kerk werd geleerd.

De reden voor deze weigering om af te wijken van Erasmus' humanistische leer is dat als gevolg van het belijdenisstandpunt van de Reformatiekerken, echtscheiding en hertrouwen **voor de eerste keer** in de 16^e eeuw werd ingevoerd.

¹¹ Zane C. Hodges & Arthur L. Farstad, *The Greek New Testament According to the Majority Text* (2nd ed; Nashville: Thomas Nelson, 1985).

¹² Maurice A. Robinson en William G. Pierpont, *The New Testament in the Original Greek: Byzantine Textform* (Southborough, MASS.: Chilton Book Pub., 2005).

Het werd zo populair onder de massa, dat geen enkele grote denominatiekerk het vandaag de dag kan intrekken en terug kan gaan naar de oorspronkelijke leer van de kerk zoals die tot op de dag van vandaag door de rooms-katholieke kerk wordt gehandhaafd.

Inderdaad, de tegenwoordige, individuele, onafhankelijke kerken, ook al erkennen velen van hen dat geen van onze huidige Engelse (Nederlandse) vertalingen een nauwkeurige vertaling is van een van de moderne Griekse edities van het Nieuwe Testament. (Ik neem hier de Griekse meerder- en de minderheidsteksten¹³ op, die verenigd zijn over deze tekstuele kwestie.) Met betrekking tot Mattheüs 19:9 durven ze niet te prediken tegen de gereformeerde / Erasmiaanse leer over echtscheiding en hertrouwen. Het is gemakkelijk om met de Waarheid te schipperen en mee te gaan met de seculiere, 'gezond verstand' meerderheid, omdat er financiële gevolgen en repercussies kunnen zijn als ze de kudde verlaten.

Het is tijd voor conservatieve evangeliecalen om te erkennen dat de hervormers door Erasmus zijn misleid en om terug te keren naar Jezus 'onderwijs over dit onderwerp. Dit is een duidelijk voorbeeld waarbij de rooms-katholieke kerk continuïteit behield met de **vroege kerk** en waar de meerderheid van alle gereformeerde kerken zijn afgedwaald.

De implicaties van een terugkeer naar de leer van de vroege kerk over echtscheiding en hertrouwen zullen ernstige sociale gevolgen hebben in elk land. In Engeland zal het er bijvoorbeeld toe leiden dat de ware Kerk van God moet erkennen dat de erfgenaam van de troon een overspelige relatie heeft met zijn tweede 'vrouw', wiens echtgenoot nog in leven is. De ware Kerk zou nooit bij zijn huwelijk betrokken zijn geraakt door het legitimeit te geven door haar dienst van zegen, in aanwezigheid van de vorst(in). Als de kerk had erkend dat hij geen Godvrezende relatie had met een gescheiden vrouw, en had geweigerd hem de zegen ervan te schenken, zou de juiste handeling door de hele natie feitelijk aan de kaak zijn gesteld, dus het was raadzaam om de knie te buigen onder het vermeende politieke en sociale tumult dat op zo'n standpunt zou zijn gevolgd. Als gevolg hiervan is de Kerk van Engeland een verdere, neerwaartse weg ingeslagen.

1.4. WELK BEWIJSMATERIAAL HAD ERASMUS OM ZIJN AANVULLING AAN DE TEKST TOE TE VOEGEN?

Het antwoord is: heel weinig. We hebben tegenwoordig meer dan 5000 manuscripten van het Nieuwe Testament en meer dan 2000 teksten uit de rooms-katholieke missaal (d.w.z. teksten verdeeld voor wekelijkse en feestelijke lezingen). Erasmus had in totaal slechts zeven manuscripten, en niet één ervan bevatte het hele Nieuwe Testament. Drie ervan bevatten de Evangeliën, maar in geen ervan komt het kleine Griekse woord $\epsilon\iota$ voor in de tekst van Mattheüs 19:9. Het lijkt erop dat Erasmus de toevoeging op eigen gezag opzettelijk heeft ingevoegd, of hij heeft gebruik gemaakt van de marginale correctie in de Codex Leicestrensis mits deze voor zijn tijd is ingevoegd.

Ik geef hier wat achtergrondinformatie over het verschijnen van Erasmus' edities, omdat het drukken van de Griekse tekst van het Nieuwe Testament in zijn tijd niet hoog op de lijst van meest gezochte boeken stond.

Voordat het eerste Griekse Nieuwe Testament aan het begin van de zestiende eeuw werd gedrukt, werden er meer dan honderd edities van de Latijnse Bijbel gepubliceerd, minstens drie edities van het Hebreeuwse Oude Testament, verschillende van het Griekse Psalter en vele edities van de hele Bijbel in het Duits, Frans, Italiaans en andere talen. De Kerk was in dat tijdperk van vóór de Reformatie tevreden met vertalingen.

De eer om het eerste Griekse Nieuwe Testament te drukken gaat naar Francisco Ximenes de Cisneros (1437-1517), de rooms-katholieke kardinaal-aartsbisschop van Toledo. Het Nieuwe Testament werd voltooid op 10 januari 1514 en het laatste deel op 15 juli 1517, maar paus Leo X gaf pas toestemming voor publicatie ervan op 28 maart 1520, toen de door het Vaticaan uitgeleende manuscripten waren teruggegeven en het lijkt er op dat het pas in 1522 in het publieke domein kwam. Er werd geen gebruik gemaakt van de Codex Vaticanus.

Erasmus (1466-1536), een bekende humanist, maar nog steeds trouw aan de rooms-katholieke kerk, was verantwoordelijk voor het redigeren van de Griekse tekst die achter de *Textus Receptus* schuilgaat. Hij baseerde zijn editie op zeven (mogelijk acht) manuscripten¹⁴.

We moeten ten minste drie klassen van MSS onderscheiden op basis van het gebruik dat Erasmus ervan maakte: (1) manuscripten die werden gebruikt als de Griekse basistekst voor de eerste editie in 1516, evenals voor die welke werden gebruikt voor kleine correcties ervan; (2) manuscripten gebruikt om de Griekse tekst in latere edities te corrigeren; (3) manuscripten die worden gebruikt voor tekstkritische discussies in zijn *Annotations*.

¹³ Bijvoorbeeld het Griekse Nieuwe Testament van de United Bible Society of de Nestle-Aland-edities. Deze vertegenwoordigen de Egyptische minderheidstekst.

¹⁴ F. H. Scrivener, *A Plain Introduction to the Textual Criticism of the New Testament* (Londen, 1894⁴), vol. II, p. 183.

In wat volgt zijn de manuscriptnummers tussen haakjes volgens het Gregory-Aland-nummeringssysteem¹⁵. Erasmus gebruikte de volgende manuscripten:

Manuscript 69 (eap¹⁶) XV eeuw, Codex Leicestrensis. Wetenschappers gingen ervan uit dat Erasmus dit MS had geraadpleegd tijdens zijn verblijf aan de Cambridge University (Engeland) tussen 1511 en 1514, en dat hij de tekst van zijn 'uitzonderingsclausule' van Mattheüs 19:9 uit de kantlijn van dit manuscript had gehaald. Zie de uitgebreide opmerking hieronder: 'Opmerking over Codex Leicestrensis (MS 69).'

Manuscript 1 (eap) XII eeuw, Bazel, Univ. Bibl., Plaatskenmerk A. N. IV. 2: weinig gebruikt.¹⁷

Manuscript 1 (r) (2814), XII eeuw, Codex Reuchlini - Augsburg, Univ. Bibl., Cod. I.1.4.1: het enige MS die Erasmus had voor de Apocalyps; het MS diende als kopie van de drukker.

Manuscript 2 (e) (2), XI / XII eeuw, Bazel, Univ. Bibl., A.N. IV. 1: het MS diende als kopie van de printer.

Manuscript 2 (ap) (2815), XII eeuw, Codex Amerbachiorum, Bazel, Univ. Bibl., A.N.IV.4: het MS diende als kopie van de drukker.

Manuscript 4 (ap) (2816), XV eeuw, Bazel, Univ. Bibl., A.N. III. 5: MS geraadpleegd voor correcties.

Manuscript 7 (p) (2817), XI eeuw, Bazel, Univ. Bibl., A.N. III. 11: MS geraadpleegd voor correcties.

Naast deze zeven MSS¹⁸, geeft Henk de Jonge een achtste aan van Erasmus, namelijk MS 817, Bazel, Univ. Bibl., A. III. 15: een 15e-eeuwse kopie van de Evangelien¹⁹. Dit MS werd geraadpleegd voor correcties (het is in feite een Evangelietekst met commentaar van Theophylactus - Erasmus' 'Vulgaat').

Op één na zijn alle Griekse MSS van Erasmus nu te vinden in de Öffentliche Bibliothek der Universität, Bazel, Zwitserland. De uitzondering is MS 1 (r) (2814) van Openbaring, dat zich in Augsburg, Duitsland bevindt²⁰.

De standaard introducties (bijv. Metzger, Aland) vermelden de MSS die Erasmus gebruikte, maar slechts één hiervan is beschreven en geïdentificeerd, namelijk MS 2 in de Universiteitsbibliotheek, Bazel (bijv. Metzger, p. 99; plaat XV; Aland, blz. 4-5).²¹

Andere MSS die later door Erasmus werden gebruikt, waren:

MS 3 (eap) Wenen, Nationale bibliotheek, Suppl. gr. 52. Dit MS werd geraadpleegd voor de 2e editie. 1519.

Een manuscript uit het klooster Agnietenberg, Zwolle (niet geïdentificeerd?). Het werd geraadpleegd voor de 2e editie.

MS 61 (eap^r) (Britannicus of Montfortianus) (Dublin, Trinity College, A 4.21). Het MS zou zijn geproduceerd om Erasmus onder druk te zetten om de *Comma Johanneum* (1 Johannes 5:7) in zijn Griekse Nieuwe Testament (vanaf de 3e ed. 1522 en later) op te nemen.

MS 02 (B) (Vaticanus). Lezingen (ontvangen van Bombasio en Sepulveda) worden geciteerd in de Annotations Editions - Aldine edition (1518), en geraadpleegd voor de 3e editie.

De Complutensische Polyglot. Dit werd gebruikt in latere edities (vanaf de 4e ed. In 1527) vooral. voor Openbaring 22:16-21,22

¹⁵ Zie Kurt Aland, *Kurzgefasste Liste der griechischen Handschriften des Neuen Testaments* (Berlijn; New York: de Gruyter; 2e druk 1994).

¹⁶ De standaard sigla voor de inhoud van een MS is als volgt: e = Evangelien; a = Handelingen; c = katholieke of algemene brieven (d.w.z. de brieven van Petrus, Jakobus, Judas en Johannes); p = de geschriften van Paulus (inclusief Hebreëen); en r = Boek Openbaring.

¹⁷ Dit MS werd gedeponereerd in het Dominicanenklooster bij Bazel, een eeuw voordat Erasmus er gebruik van maakte. Er is heel weinig bekend over de oorsprong.

¹⁸ Informatie over de zes MSS is te vinden in Jerry H. Bentley, *Humanists and Holy Writ: New Testament Scholarship in the Renaissance* (Princeton: Princeton University Press, 1983), pp. 124-135.

¹⁹ 'Novum Testamentum a Nobis Versum: The Essence of Erasmus' Edition of the New Testament', *JTS* 35 (oktober 1984) 404, n. 40.

²⁰ Erasmus leende dit MS van Reuchlin. Het ging vervolgens verloren totdat het in 1861 door Franz Delitzsch werd gevonden in de bibliotheek van het prinselijke huis van Oettingen-Wallerstein. Zie zijn *Handschriftliche Funde* (2 delen; Leipzig: Dörffling und Franke, 1861-1862). Toen Erasmus het gebruikte, had het geen laatste blad (met de laatste zes verzen), dus vertaalde hij het Latijn weer in het Grieks.

²¹ Zie ook C. C. Tarelli, 'Erasmus' Manuscripts of the Gospels, *JThS* 44 (1943), pp. 155-162; een korte aanvulling verscheen in hetzelfde tijdschrift, 48 (1947), pp. 207-208. Tarelli specificeert 5 MSS, alle VIII eeuw en later. Het zijn MSS 1 (eap; XII), 2 (e), 2 (ap; XII) en E (07; ep; VIII voor e & qIX-X voor p); hij suggereerde dat 'Delta' (Codex Sangallensis [037]; IX cent.) ook geraadpleegd zou kunnen zijn. MS 4 (ap; XV eeuw) wordt ook vermeld als zijnde gebruikt door Erasmus.

²² Zie voor wat verdere literatuur over Erasmus en zijn Griekse MSS Henk Jan de Jonge, 'Erasmus and the *Comma Johanneum*', in *Ephemerides Theologicae Lovaniensis* 56 (1980), blz. 381-389 [p. 385: de

Reuben Swanson noemt alleen de TR zelf ter ondersteuning van Erasmus' toevoeging van **εἰ** in Mattheüs 19:9²³. Dit is verrassend. Erasmus lijkt slechts zeven manuscripten te hebben gebruikt om de Griekse nieuwtestamentische tekst samen te stellen, waarvan er slechts drie de Evangeliën bevatten. Het zijn MS 1 (12e eeuw), MS 2 (12e eeuw), mogelijk MS 69 of Codex Leicestrensis (15e eeuw) en mogelijk MS 817 (15e eeuw). Swanson heeft de eerste drie MSS verzameld, maar hij geeft er geen enkele ter ondersteuning van de TR-tekst. In plaats daarvan ondersteunen ze het **weglaten** van **εἰ** vóór **μὴ** in Mattheüs 19:9. Tischendorf merkt echter op dat MS 69* (de asterisk geeft de eerste hand van het MS aan) **parektos logou pornei** leest, en dat een corrector (2e hand] **εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ** in de marge heeft toegevoegd. Wat hier is gebeurd, is dat MS 69 per ongeluk **parektos logou pornei** van Mattheüs 5:32 heeft overgezet naar 19:9²⁴, en de corrector heeft terecht geprobeerd het terug te veranderen naar de oorspronkelijke lezing, maar daarbij heeft hij per ongeluk **εἰ** toegevoegd voor **μὴ** waarschijnlijk onder invloed van **parektos**. Hier kreeg Erasmus waarschijnlijk zijn toevoeging, die sinds 1516 zo'n rampzalig effect heeft gehad op miljoenen huwelijken wereldwijd en wordt bestendigd door moderne, zogenaamde 'evangelische', vertalingen.

1.4.1. Tischendorf's schamele bewijs ter ondersteuning van de Griekse tekst van Erasmus

Tischendorf levert het volgende bewijs ter ondersteuning van **εἰ μὴ**. Ik geef zijn schrijven zoals gedrukt. (Latijn is de taal die in zijn schrijven wordt gebruikt.)

Zoals gedrukt:

item **ς** (= Gb Sz) praemisso **εἰ** cum minusc pauc Bas^{eth} (Clem - libere, et quaeritur quorsum spectet - ⁵³²χωρισ λογον πορν. et⁵⁰⁶ πλην εἰ μὴ επι λογω πονη).

Hier is een vertaling en uitleg van het bewijs voor de leek.

Item = op dezelfde manier
ς = Erasmus' edities²⁵, en alle gedrukte edities tot en met de Elseviers' editie van 1624 (inclusief de 1550 editie van Robert Stephens²⁶).²⁷
 (= GB Sz) = de gedrukte teksten van Griesbach en Scholz (1827)
 praemisso **εἰ** = voorvoegsel **εἰ**
 cum minusc pauc = met een paar kleinigheden²⁸
 Bas^{eth} is een verwijzing naar Basilius de Grote (Basilius Magnus), bisschop van Caesarea (AD 329-379), en 'eth' (ethica) is een verwijzing naar *Moralia* in deel 2, pp. 230-323, *Operum eius editionem Benedictinam curavit Iulianus Garnerius* (3 delen; Parijs, 1721-1730).

echte reden die Erasmus ertoe bracht de *Comma Johanneum* op te nemen, was. . . zijn zorg voor zijn goede naam en voor het succes van zijn 'Novum Testamentum'. Jean Hadot, 'La critique textuelle dans l'édition du Nouveau Testament d'Erasmus', in *Colloquia Erasmiiana Turonensia*, 1972, pp. 749-760 [p. 760: 'Si l'on veut rester objectif, il faut situer l'oeuvre d'Erasmus in son cadre.']. K. W. Clark, 'Observations on the Erasmus Notes in Codex 2', in *Studia Evangelica*, Berlijn 1959, pp. 749-756 [p. 752: 'We zouden Erasmus niet het creëren van een 'ontvangen tekst' moeten toeschrijven, maar alleen de overdracht van een manuscripttekst die al vaak werd omgezet naar een gedrukte vorm waarin deze tekst nog drie eeuwen zou blijven zegevieran.']. Zie ook Bill Combs, 'Erasmus and the Textus Receptus', *Detroit Baptist Seminary Journal* 1 (voorjaar 1996) beschikbaar op <<http://www.dbts.edu/journal.html>

²³ Reuben Swanson, *New Testament Greek Manuscripts: Matthew* (Pasadena CA: William Carey International University Press, 1995).

²⁴ Dezelfde fout werd gemaakt door BP²⁵D f¹³ (inclusief MS 69) en een deel van f¹.

²⁵ Tyndale volgde de tweede (1519) en derde (1522) editie van Erasmus' Griekse tekst. Opgemerkt moet worden dat de Complutensische Polyglot Griekse NT, dat dateert van vóór de editie van Erasmus maar later werd gepubliceerd dan het zijne, geen **εἰ** heeft, wat werd opgemerkt door Albert Bengel (Io. Alberti Bengeli, *Apparatus Criticus ad Novum Testamentum*, 2e ed., opgesteld door Philippo Davide Burkio [Tubingae, 1763], p. 127).

²⁶ Dit werd gepubliceerd door F. H. A. Scrivener, *H KAINH ΔΙΑΦΗΚΗ Novum Testamentum Textus Stephani* A.D. 1550 (Cantabrigiae: Deighton, Bell et filii, 1877).

²⁷ F.H.A. Scrivener, *The New Testament in the Original Greek according to the Text followed in The Authorised Version together with the Variations adopted in The Revised Version* (Cambridge: At the University Press, 1881), geloofde dat Beza's vijfde editie van 1598 de meest nauwkeurige Griekse tekst was (maar niet getrouwd) gevolgd door de Authorized Version Committee (Voorwoord, vii). Deze volgt de tekst van Erasmus.

²⁸ Albert Bengel heeft 'cum pauculis mss' = met een paar mss (Io. Alberti Bengeli, *Apparatus Criticus ad Novum Testamentum*, 2e ed., Opgesteld door Philippo Davide Burkio [Tubingae, 1763], p. 127).

Clem⁵³² is een verwijzing naar Clemens van Alexandrië (Titus Flavius Clemens Alexandrinus, fl. 189-215 AD) en mogelijk naar de uitgave van zijn werk door Iohannis Potterus (Oxonii, 1715).²⁹

⁵³² **χωρισ λογον πορν.** = 'Zonder (de) kwestie van hoererij.' Clement heeft deze tekst in Potters uitgave, pagina 532. Deze Griekse tekst is een gewijzigde vorm van Mattheüs 5:32.

^{et506} **πλην ει μη επι λογω πονη.** = 'Maar behalve wegens (de) kwestie van hoererij.' Clement heeft deze tekst in Potters uitgave, pagina 506. Deze creatieve combinatie (of parafrase) van 19:9 en 5:32 is uniek voor Clement.

1.4.2. Tregelles' magere bewijs ter ondersteuning van de Griekse tekst van Erasmus

S. P. Tregelles is het eens met het gedrukte bewijsmateriaal van Tischendorf. Merk op dat 69 het nummer is dat aan de Codex Leicestrensis is gegeven. Zijn bewijs luidt als gedrukt:³⁰

† praem. ει ζ 69².mg. (**ει μη επι λογω πορν Clem. 506.**)

Verklaring van het bewijs:

† = geeft een weglating van iets aan.

praem. ει = voorvoegsel ει

ζ = de gewone Griekse tekst (vermoedelijk alle gedrukte uitgaven tot aan de Elsevier-editie van 1624).

69².mg. = MS 69 [Codex Leicestrensis] en een tweede hand (1e corrector) toegevoegd: **ει μη επι πορνεια** in de marge. 69 * (* = originele tekst) lees de tekst van Mattheüs 5:32, die MS B hier ook heeft, maar niet Sinaiticus, die hier overeenkomt met de Byzantijnse tekst.

ει μη επι λογω πορν Clem. 506 = 'behalve wegens (de) kwestie van hoererij.' Clement leest deze Griekse tekst in de uitgave van zijn werk door Iohannis Potterus (Oxonii, 1715).

Wat intrigerend is aan dit bewijs, is dat Erasmus zijn definitieve tekst lijkt te hebben geselecteerd uit de kantlijn van **έέν** Grieks manuscript, namelijk MS 69, toen hij het onderzocht, wat zeer waarschijnlijk lijkt. Het is gedateerd in de vijftiende eeuw en de correctie is van later datum, maar vóór 1516, toen Erasmus het heeft geraadpleegd. Erasmus werd geboren in de vijftiende eeuw (1466). Dit betekent dat de tekst die hij koos nog maar een paar decennia oud was. In termen van oudheid was de inkt nauwelijks droog op het werk van de corrector! Het is echter heel goed mogelijk dat de kanttekening uit de tekst van Erasmus is gehaald en in de kantlijn van Codex Leicestrensis is ingevoegd.

Aangezien Erasmus een humanist was, en hij geloofde dat de uitzonderingsclausule in Mattheüs 19:9 echtscheiding (ontbinding van de band en vrijheid om te hertrouwen) toestond in geval van overspel, vraagt men zich af of zijn tekst werd beïnvloed door zijn persoonlijke mening over echtscheiding en hertrouwen. Hij publiceerde zijn visie op echtscheiding in zijn *Annotaties* in hetzelfde jaar dat hij de tweede editie van zijn Griekse Nieuwe Testament (1519) publiceerde. Zoals hierboven opgemerkt, werd zijn exegese gevolgd door alle hervormers en opgenomen in de *Westminster Confession of Faith* in 1648.

Het kan zijn dat de extreem verkorte verwijzing naar een vrijstelling van iets in de drie Griekse woorden (**μη επι πορνεια**), plus Erasmus' mening om de onschuldige partij het recht te geven om te hertrouwen, plus een verkeerd begrip van de echte uitzonderingsclausule in Mattheüs 5:32 die zijn tekstkritische benadering van het bewijs waarover hij beschikte vertroebelde.

1.4.3. Tischendorf's bewijs tegen de vervangende tekst van Vaticanus

Tischendorf gaf aan dat in Mattheüs 19:9 (**μη επι πορνεια**) werd vervangen door de tekst uit 5:32, d.w.z. **παρεκτος λογου πορνειας**, in de volgende MSS:

BD 1. 33. al⁶ it^{pler} (c d ff¹. m *excepta causa adulterii; e praeter causam fornicationis; a b f ff² g¹ h q nisi ob causam fornic.* Item Aug *excepta causa fornicat., nisi ex causa forn., nisi ob causam forn;* Tert^{bis} libere om μη επ. πορν., item Athenag^{leg33}) syr^{cu} sah cop Or^{3,647sqq} (Clem⁵³³ χωρισ λογον πορν.) Bas^{eth} Chr (et.^{mo 6}).

²⁹ Constantinus Tischendorf, *Novum Testamentum Graece* (8e ed. ; Lipsiae: Giesecke & Deverient, 1869), 1:114.

³⁰ Samuel Prideaux Tregelles, *The Greek New Testament. . . and the Latin Version of Jerome* (2 delen; Londen: Samuel Bagster, 1857-1879).

1.4.4. Tregelles' bewijs tegen de vervangende tekst van Vaticanus

Mattheüs 19:9 **μη ἐπι πορνεία** werd vervangen door de tekst uit Mattheüs 5:32, **παρεκτός λόγου πορνείας**, in de volgende MSS:
 BD. 1. 33. 69*. *a.b.c.e.ff^{1.2}.g¹.h.m.* [= Oud-Latijnse MSS] Syr.Crt. [= Syrisch Curetonian] Memp. [= Bohairic] Theb. [= Sahidisch] *Orig.* [= Oorspronkelijk] iii. 647^c. 648^{a.c}. 649^b. (vid. cap. v. 32) **χωρίς λογ. πορν.** *Clem.* [= Clement] 533. (sed qu. cap. v.)

Zowel de Nestle 27e editie als de Meerderheids Tekst laten **εἰ** weg voor **μη**, zodat de toevoeging vol vertrouwen kan worden genegeerd als zijnde geen onderdeel van de handgeschreven tekst.³¹

1.4.5. Opmerking over Codex Leicestrensis (MS 69)

Manuscript 69 (XV eeuw), bekend als Codex Leicestrensis (niet te verwarren met Codex Leicester, het notitieboek van Leonardo Da Vinci) wordt bewaard in het Record Office for Leicestershire, Leicester & Rutland (Long Street, Wigston Magna, Leicester, LE18 2AH.)

MS 69 is een lid van Familie 13 (en dit specifieke manuscript is volledig verzameld door R. Swanson, *New Testament Greek Manuscripts: Matthew* [Pasadena, CA.: William Carey International University Press, 1995].) Familie 13 en Familie 1 behoren bij de Caesareaanse tekst.

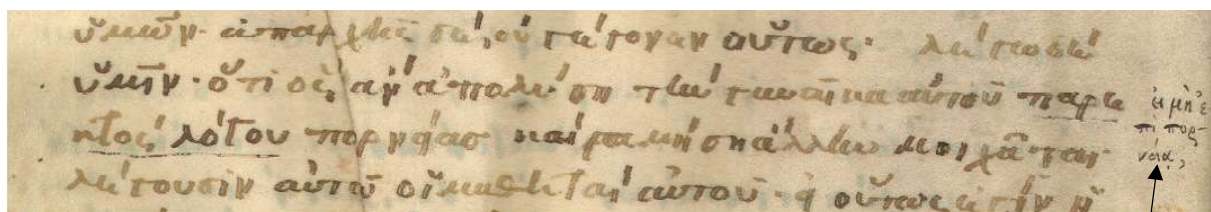
De volgende afbeelding is een voorbeeld uit het originele manuscript van de schrijver / kopiist en toont de marginale correctie op uiterst rechts, die bedoeld was om de onderstreepte woorden te vervangen. De onderstreping lijkt het werk te zijn van een oudere man met een bibberige hand. De correctie is daarentegen heel netjes en is met een zeer vaste hand gedaan. Er zijn andere voorbeelden van een onderstreepte teksten, zonder enige marginale correctie, die met een onvaste hand zijn aangebracht. Deze verdienen op zichzelf al een studie. Ze zouden een vergelijking met een andere Griekse tekst kunnen voorstellen, ook al verschijnt er geen correctie in de kantlijn.

Het originele manuscript werd geschreven met een riet. De correctie was waarschijnlijk geschreven met een zeer fijne veer. Het verschil in tijd van de correctie kan worden beoordeeld aan de hand van het gebruik van het koppelteken in **ε-πι** en **πορ-νεία**, en het gebruik van de komma na **πορ-νεία**. Ik heb deze in geen enkel ander Grieks manuscript gezien.

Het is heel goed mogelijk dat deze marginale correctie is overgenomen uit de gedrukte tekst van Erasmus (of een latere versie van de *Textus Receptus*) en in de marge van *Codex Leicestrensis* is ingevoegd. Als dat zo is, betekent dit dat Erasmus zijn unieke lezing van **εἰ** voor **μη**; in Mattheüs 19:9 niet uit dit manuscript kreeg. Hierdoor heeft zijn tekst niet de ondersteuning van een van de manuscripten waarover hij in 1516 beschikte.

Codex Leicestrensis (Mattheüs 19:8-10)

(Let op de kleine letters uiterst rechts, in de marge van de MS. Er had moeten staan: **μη ἐπι πορνεία** maar het woord **εἰ** is toegevoegd door de corrector.)

DE ONDERSTREEPTE TEKST STAAT IN ENKELE MANUSCRIPTEN VAN DE CAESAREAANSE TEKST EN IN DE CODEX VATICANUS. HET VERTEGENWOORDIGD HIER NIET DE ORIGINELE (UNIVERSELE) TEKST. HET OMCIRCELDE WOORD

CORRECTIE IN DE ZIJLIJN

(19:8) ὑμῶν ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτως (19:9) λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ παρεκτός λόγον πορνείας καὶ γαμήσῃ ἄλλην μοιχᾶται (19:10) λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ

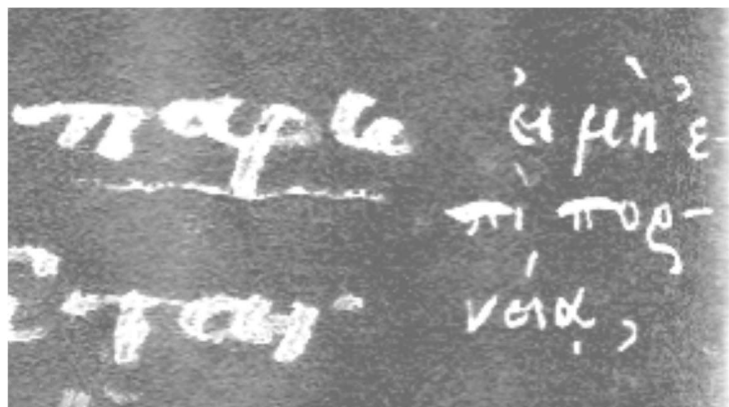
εἰ WORDT IN GEEN ENKEL VROEG MANUSCRIPT GEVONDEN

εἰ
μή ε
πί πορ-
νεία,

DIT IS DE MARGINALE TEKST DIE ERASMUS IN ZIJN GRIEKSE NIEUW TESTAMENT UIT 1516 ZETTE, INCLUSIEF HET OMCIRKELDE WOORD **εἰ**. DE CORRECTIE IN DE MARGE WAS BEDOELD OM DE ONDSTREEPTE TEKST TE VERVANGEN, OMDAT DEZE IS OVERGENOMEN UIT MATTHEÛS 5:32

³¹ Zie bijlage D voor tekstuele opmerkingen over de uitzonderingsclausule in Mattheüs.

Hieronder ziet u een sterk uitvergroete negatieve weergave van folio 1 verso, met de marginale correctie. Het toont het gebruik van het moderne koppelteken en komma. Het is mogelijk dat Erasmus Codex Leicestrensis heeft geraadpleegd en de marginale correctie heeft aanvaard als zijnde de ware tekst. Of iemand heeft de Codex gecorrigeerd met behulp van de gedrukte tekst van Erasmus.³²

De toevoeging van εἰ voor μὴ in Mattheüs 19:9 zou catastrofale gevolgen hebben voor Jezus' ethische leer over huwelijk en echtscheiding toen de hervormers hun geloofsbelijdenissen opstelden. Ze gingen ervan uit dat Erasmus getrouw de beste tekst had gereproduceerd uit de manuscripten die hem op dat moment ter beschikking stonden.

1.5. DE RELATIE TUSSEN ERASMUS EN DE *TEXTUS RECEPTUS*

Frobenius, een drukker in Bazel, Zwitserland, stelde Erasmus van Rotterdam voor om voorafgaand aan de Alcalá-uitgave (*Complutum* in het Latijn) een Grieks Nieuwe Testament te laten drukken. Het gebeurde met haast, in feite in zes maanden, en werd gedrukt op 1 maart 1516, en opgedragen aan paus Leo X. Het was, net als de *Complutum*, een diglot (= tweetalig handschrift. opm. W&HL) met twee kolommen per pagina, Grieks en Latijn.

Het is nu bekend hoe hij zijn werk deed. Om het zo snel mogelijk af te krijgen, gaf hij de drukkers (Froben van Bazel) drie manuscripten die hij in zijn bezit had, namelijk Codex 2^e (Evangelien), Codex 2^{ap} (Handelingen en de Brieven) en Codex 1^r (Openbaring); en hij gebruikte een paar andere manuscripten (1^{ep}, 4^{ap}, 7^p) om enkele kleine wijzigingen in de tekst aan te brengen³³. Het enige manuscript dat hij had voor het boek Openbaring bevatte geen 22:16-21. Hij vertaalde de Latijnse Vulgaat van deze ontbrekende verzen weer in het Grieks voor de drukker!

Erasmus' gedrukte Nieuwe Testament bevatte veel grammaticale fouten en drukfouten. Maar het was dit werk dat de basis zou worden van de '*Textus Receptus*'. Vijf edities brachten maar weinig verbetering, ondanks het feit dat hij zegt dat hij het oorspronkelijke werk zorgvuldig heeft herzien. Deze 'verbeteringen' hebben alleen de ergste fouten van de drukker gecorrigeerd en zijn tekstuele correcties introduceerden evenveel nieuwe fouten als dat het oudere verwijderde, volgens sommige recensenten. De correcties waren als volgt: 2^e editie: 400 wijzigingen; 3^e editie: 118 wijzigingen³⁴; 4^e editie: 100 wijzigingen (90 in Openbaring); 5^e editie: 4 wijzigingen. Erasmus' derde editie introduceerde 1 Johannes 5:7-8 op basis van een zestiende-eeuws manuscript (minuscuul 61). Luther gebruikte de tweede editie voor zijn Duitse vertaling uit 1521.

De TR vond zijn oorsprong in de derde editie van Erasmus (1522) die Robert Estienne (1503-1559), beter bekend als Robert Stephens, gebruikte als basis voor zijn editie uit 1546. Zijn derde editie (1550) werd bekend als de Koninklijke editie. Het was het eerste Griekse Nieuwe Testament met een kritisch raamwerk in de zijmarges. Daar gaf hij de variante lezingen van Ximenes' (1514) editie (= *Complutensische Polyglot*), en vijftien andere MSS, waaronder de 5e -eeuwse *Codex Bèzae* (D / 05) en de 8e -eeuwse L (019). In zijn laatste editie (1551) zette hij zijn Griekse tekst samen met twee Latijnse vertalingen (Vulgaat en Erasmus) en introduceerde hij onze huidige hoofdstuk- en versindelingen tijdens een reis van Parijs naar Lyon. Zijn laatste tekst berust grotendeels op de vijfde editie van Erasmus (1535) en de katholieke *Complutensische Polyglot*. Alle "correcties" die Stephens heeft aangebracht in de tekst van

³² Zie de uitgebreide opmerking in Bijlage F over Codex Leicestrensis. (Bijlage F is niet vertaald W&HL)

³³ Leon Vaganay, *An Introduction to New Testament Textual Criticism* (Cambridge: University Press, 1991), p. 131.

³⁴ Volgens John Mill, *A New Edition of the Greek New Testament* (Oxford, 1707).

Erasmus zijn te vinden in de historische boeken van het Nieuwe Testament, terwijl de Brieven en Openbaring praktisch in dezelfde vorm staan als de uitgave van de Rotterdamse criticus [Erasmus].³⁵

Théodore de Bèza (1519-1605), beter bekend als Bèza, was de vriend van de hervormer Johannes Calvijn. Zijn tekst is in wezen dezelfde als Stephens' vierde editie (1551).

De TR kwam tot stand door het werk van Bonaventura Elsevier en de zoon van zijn broer Abraham in 1624. Het reproduceerde eenvoudig de eerste editie van Bèza (1565). In het voorwoord van de tweede editie stonden de woorden: 'Textum ergo habes, nunc ab omnibus receptum: in quo nihil immutatum aut corruptum damus.' Vandaar de naam *Textus Receptus* (TR), die onderdeel werd van de orthodoxie in Europa³⁶; terwijl in Groot-Brittannië Stephens' editie van 1550 deze autoriteit verwierf. Er zijn slechts 287 verschillen tussen deze twee Griekse Nieuwe Testamenten³⁷.

Tussen 1633 en 1831 leken de meeste edities van het Griekse Nieuwe Testament sterk op Stephens' derde editie (1550) in Engeland en op de tweede editie van Elsevier (1633) op het vasteland. Elzeviers tweede editie (1633) pochte dat "hier een tekst is die door iedereen wordt ontvangen". De moderne houding ten opzichte van de 'ontvangen tekst' (d.w.z. de Meerderheids Tekst) is dat het 'een tekst is die is ontvangen maar die niet langer ontvangen kan worden.'

De 1873 Oxford-editie van de *Textus Receptus* is een herdruk van de 1828 editie, die is gebaseerd op John Mill's, *Novum Testamentum Graecum* (Oxon. 1707), die is gebaseerd op Stephanus' 1550 editie. Deze wordt nu gebruikt om de standaardtekst voor de *Textus Receptus* weer te geven, omdat alle voor de hand liggende druk- en schrijffouten, enz. zijn verwijderd.

Tegenwoordig zou de conservatief-evangeliecale Christen de Meerderheids Tekst voor al het tekstwerk moeten gebruiken. Elke met de hand geschreven kopie van een manuscript zal onbedoelde fouten bevatten, maar deze kunnen worden herkend door elke bekende kopie van Meerderheids Tekst, variërend van de 6e tot de 15e eeuw, nauwkeurig te vergelijken. Uit deze verzameling is het mogelijk om de tekst van de originele geschriften terug te vinden. Zie bijlage E.

1.6. HOE MOETEN DE TEKSTEN OVER ECHTSCHEIDING WORDEN VERTAALD?

De volgende teksten zijn een vertaling van de meerderheid van de Griekse Meerderheids Tekst op basis van de niet-gepubliceerde Grieks-Engelse harmonie (overeenstemming) van de vier Evangelieën van de auteur. **Vet** gedrukte woorden in het Engels (en Nederlands opm. W&HL) zijn nodig om de betekenis van het Grieks naar voren te brengen. Waar uitleg vereist is, zelfs na het invoeren van **vet** gedrukte woorden, worden voetnoten gebruikt om misverstanden te voorkomen. **vet** gedrukte woorden hebben geen direct Grieks achter zich, maar ze zijn vereist voor vertaling in correct Engels (en Nederlands opm. W&HL).

Er is wat uitleg nodig over het gebruik van vierkante haken en **vet** gedrukte woorden in de vertaling. Neem de zin: Tom sloeg Jack, maar niet Jill. Wat dit betekent is: dat Tom Jack sloeg, maar dat [hij] Jill niet [sloeg]. Het werkwoord 'sloeg' wordt één keer geschreven, maar twee keer begrepen.

Evenzo staat in de zin: Wie van zijn vrouw mag scheiden, zo niet voor hoererij, en met een ander trouwt, is een overspeler. Hier wordt het werkwoord 'scheid' één keer geschreven, maar twee keer begrepen. Dit is hetzelfde als zeggen: een ieder die van zijn vrouw mag scheiden, zo niet [hij scheidt] wegens hoererij, en trouwt met een andere [vrouw], hij is een overspeler.

Aangezien het 'als' voor 'niet' niet in het Grieks staat, blijft alleen het negatieve 'niet' over. Zonder 'als' luidt het vers nu: Wie van zijn vrouw mag scheiden, niet voor hoererij, en met een ander mag trouwen, pleegt overspel. Hier wordt het werkwoord 'echtscheiding' één keer geschreven, maar twee keer begrepen. Dit is hetzelfde als te zeggen: een ieder die van zijn vrouw mag scheiden, niet [hij mag scheiden] wegens hoererij, en een andere [vrouw] mag trouwen, hij pleegt overspel.

LUKAS 16:18 (JEZUS' ABSOLUTISTISCHE POSITIE)

Elke **echtgenoot** die van zijn vrouw scheidt en met een andere **vrouw** trouwt, pleegt overspel. En elke **man** die **een** gescheiden **vrouw** trouwt, pleegt overspel.

MATTHEÛS 5:31-32 (DE UITZONDERINGSSCLAUSULE: DE ECHTGENOOT WORDT NIET VERANTWOORDELIJK GEHOUDEN)

³⁵ Vaganay, *Inleiding*, p.133, die Berger citeert (1879: 130).

³⁶ Zie voor een Russisch-orthodoxe kijk op de Byzantijnse tekst R. P. Casey, *A Russian Orthodox view of New Testament Textual Criticism*, 'Theology' 60 (1957) 50-54.

³⁷ Scrivener, Frederik Hendrik. *A Plain Introduction to the Criticism of the New Testament* (Cambridge, 1874; 2e ed.), P. 392

Nu werd er gezegd: Wie bijvoorbeeld³⁸ van zijn vrouw is gescheiden, laat hij haar een scheidbrief geven.³² 'Maar Ik zeg u dat wie zich van zijn vrouw heeft gescheiden, hij haar overspelig maakt - afgezien in het geval van hoererij.³⁹ En wie, als hij bijvoorbeeld, met een gescheiden vrouw is getrouwd, wordt overspelig door met haar te trouwen.

MATTHEÛS 19:3-12 (DE UITZONDERINGSCLAUSULE: ZELFS NIET VOOR OVERSPEL)

3 En de Farizeeën kwamen tot Hem om Hem te verzoeken, en zeiden tot Hem of het een man geoorloofd is om zijn vrouw om allerlei redenen te verstoten? 4 Maar Hij antwoordde en zei tegen hen: 'Hebt u niet gelezen dat Hij **die de mens** schiep, hen van het begin af mannelijk en vrouwelijk gemaakt heeft?' 5 En **God** zei: 'Daarom zal een man zijn vader en moeder verlaten, en zich aan zijn vrouw hechten, en zij zullen, die twee, een vlees zijn?' 6 Zodat zij niet langer twee, maar **een vlees** zijn. Daarom, wat God heeft samengevoegd, laat de mens dat niet uit elkaar halen.' 7 Ze zeiden tot hem: 'Waarom heeft Mozes dan geboden een scheidbrief te geven om van haar te scheiden?' 8 Hij zei tegen hen: 'Mozes heeft vanwege de hardheid van uw hart u toegestaan van uw vrouw te scheiden, maar **vanaf het begin** is dat niet zo geweest. 9 Nu zeg Ik u dat wie zijn vrouw verstoot - **niet vanwege hoererij** - en met een verstoten vrouw **trouwt**, hij hierdoor overspelig wordt. En de man die met een gescheiden vrouw trouwt, **pleegt daarmee overspel.**'

10 Zijn discipelen zeiden tot Hem: 'Als de zaak van de man met de vrouw er zo voor staat is het beter om maar niet te trouwen.' 11 Maar Hij zei tegen hen: 'Niet alle **mensen** begrijpen dit woord, maar alleen zij aan wie het **al** is gegeven. 12 Want er zijn eunuchen, die uit de moederschoot zo geboren zijn; en er zijn eunuchen, die door mensen tot eunuchen zijn gemaakt; en er zijn eunuchen, die zichzelf ontmand hebben ten wille het Koninkrijk der Hemelen. Niet allen vatten dit woord, alleen zij aan wie het is gegeven.'

MARKUS 10:2-12 (JEZUS' ABSOLUTISTISCHE POSITIE)

2 En de Farizeeën die naderbij gekomen waren, vroegen Hem, om Hem te verzoeken, of het een man geoorloofd is van zijn vrouw te scheiden. 3 Maar Hij antwoordde hun en zei tot hen: 'Wat heeft Mozes u geboden?' 4 Zij zeiden: 'Mozes stond toe een scheidbrief te schrijven en **haar** te scheiden.' 5 Maar Jezus antwoordde tegen hen: 'Vanwege de hardheid van uw hart heeft hij dat gebod geschreven, 6 maar vanaf het begin van de schepping heeft God hen mannelijk en vrouwelijke gemaakt. 7 Daarom zal een man zijn vader en moeder verlaten, en hij zal zich aan zijn vrouw hechten, 8 en die twee zullen tot een vlees zijn zodat zij niet meer twee maar een vlees zijn 9 Laat daarom de mens niet uit elkaar halen wat God heeft samengevoegd.'

10 **En thuis stelden Zijn discipelen hem hier opnieuw vragen over.** 11 En Hij zei tegen hen: 'Wie van zijn vrouw is gescheiden en een andere **vrouw** trouwt, wordt overspelig **door met haar ter trouwen**. 12 En als een vrouw van haar man is gescheiden en zij met een andere **man** trouwt, **pleegt zij overspel.**'

ROMEINEN 7:1-3 (ALLEEN DE DOOD BEËINDIGT EEN HUWELIJK)

Weet u niet, broeders - want tot degenen die de wet kennen, spreek ik - dat de wet⁴⁰ heerschappij heeft over de man zolang hij leeft? Want de getrouwde vrouw is wettelijk gebonden aan de man zolang hij leeft.

³⁸ Het kleine Griekse woordje (*an*) betekent 'stel', 'laten we zeggen', 'als voorbeeld', 'bijvoorbeeld'. Het introduceert een hypothetische situatie, vooral voor onderwijsdoeleinden.

³⁹ Jezus legt de verantwoordelijkheid bij de man voor wat er met de vrouw van een man gebeurt nadat hij van haar is gescheiden. De uitzondering op deze schuld is wanneer ze hoererij pleegt **voordat** haar man van haar scheidde. Als alternatief is de uitzondering op zijn verantwoordelijkheid / schuld wanneer zijn gescheiden vrouw niet hertrouwt maar hoererij pleegt. Ze weet dat dit een onwettige staat is, daarom wordt ze verantwoordelijk voor haar eigen hoererij. Maar als ze hertrouwt, denkend dat ze echt van haar man is bevrijd, dan is haar tweede huwelijk een overspelige relatie, omdat ze in Gods ogen nog steeds de vrouw is van haar eerste echtgenoot, omdat de man niet kan scheiden wat Hij in een vlees heeft verenigd. Jezus legt de schuld voor haar overspel bij haar eerste echtgenoot.

⁴⁰ De 'wet' hier is 'de wet van de echtgenoot' (niet de Torah, of Deuteronomium 24:1-4), die impliciet is in Genesis 2:24, dat de permanente aard van de een-vlees-eenheid handhaaft.

Want de gehuwde vrouw is door de wet gebonden aan de man zolang hij leeft. Als de man echter gestorven is, is zij ontslagen van de wet die haar aan de man bond.

Daarom dan, als zij de vrouw van een andere man wordt terwijl haar man leeft, zal zij een overspelige genoemd worden. Als haar man echter gestorven is, is zij vrij van de wet, zodat zij geen overspelige is als zij de vrouw van een andere man wordt.⁴¹

1 KORINTHIËRS 7:39 (ALLEEN DE DOOD BEËINDIGT EEN HUWELIJK)

Een vrouw is wettelijk gezien net zo lang aan haar man gebonden als hij leeft. Zou haar man nu ontslapen [sterven], dan is ze vrij om te trouwen met wie ze wil - alleen **moet ze trouwen in de Heer**.

Nu is het veelbetekenend dat wanneer Jezus Zijn eigen onderwijs vrij van enige context uitspreekt, Hij nooit Zijn absolute verbod op echtscheiding kwalificeert. In besloten kring, met zijn twaalf apostelen, ontkent Hij consequent de geldigheid van elke echtscheiding. Hij zei in Lukas: 'Elke **man** die van zijn vrouw scheidt en met een andere **vrouw** trouwt, pleegt overspel.' Hij zei hetzelfde in Markus: 'Wie van zijn vrouw is gescheiden en met een andere vrouw is getrouwd, wordt overspelig **door met haar te trouwen**.' Maar dan, opdat iemand zich niet zou afvragen of hetzelfde van toepassing is op een vrouw die van haar man scheidt, behandelt Jezus die mogelijkheid rechtstreeks in Markus, toen Hij eraan toevoegde: 'En als, een vrouw van haar man is gescheiden, en zij getrouwd is met een andere man, is ze overspelig.' Er zit dus geen maas in zijn leer. Of de vrouw van haar man scheidt, of de man van zijn vrouw, doet er niet toe, beiden plegen overspel als ze hertrouwen.

Maar er ontstaat nog een maas in de wet. De manier waarop Jezus Zijn leer uitspreekt, zou kunnen suggereren dat de persoon die de echtscheiding **initieert** en die hertrouwt, de overspelige is. Dus wat is de status van degene die het slachtoffer is geworden van de scheiding? Is het slachtoffer vrij om te hertrouwen? Jezus sloot die mogelijke maas in de wet door in Lukas te zeggen: 'En **iedere man** die met **een** gescheiden **vrouw** trouwt, pleegt overspel', en in Mattheüs: 'En **de man** die met **een** gescheiden **vrouw** is getrouwd, wordt overspelig **door met haar te trouwen**.' Dus als een ongetrouwde man onwetend met een gescheiden vrouw trouwt, is hij een overspelige in de ogen van Jezus, omdat de vrouw met wie hij getrouwd is nog steeds de vrouw is van een andere man. **Jezus erkent de geldigheid van de Mozaïsche echtscheiding van de man niet**. Evenzo, als een maagd met een gescheiden man trouwt, is ze in Jezus' ogen een overspelige vrouw, omdat de man met wie ze getrouwd is nog steeds de echtgenoot van een andere vrouw is.

Er kan geen twijfel over bestaan dat Jezus zich heeft verzet tegen de Mozaïsche wet inzake echtscheiding. Hij verklaart nadrukkelijk alle echtscheidingen ongeldig die zijn verkregen door Deuteronomium 24:1-3 en Exodus 21:1-10. Dit is een ander geval waarin Jezus gezegd zou kunnen hebben: 'U hebt gehoord dat er vroeger werd gezegd dat een man van zijn vrouw, die hem mishaaft, kan scheiden om welke reden dan ook, in het bijzonder hoererij, maar ik zeg u dat als iemand een dergelijke scheiding verkrijgt hij het Koninkrijk van God niet kan binnengaan.'

De uitdaging die Jezus aanging inzake de wet van Mozes betekende dat alle huwelijken die na een scheiding plaats vonden, overspelige relaties waren. Jezus veroordeelde Mozes botweg omdat deze zijn echtscheidingswet had ingevoerd. Jezus erkende dat Mozes werd gedwongen om zo'n wet te maken vanwege de hardheid van het hart van de mens. Maar buigen voor de hardheid van het hart van de mens bracht de oorspronkelijke leer over het huwelijk in gevaar, die God 'in het begin' tussen Adam en Eva had ingesteld. Jezus veepte de ontterende scheidingswet van Mozes weg die door mannen voor mannen was gecreëerd om hun lusten te bevredigen en Hij herstelde de oorspronkelijke huwelijkswet, die elke echtscheiding op welke grond dan ook uitsluit. Door Deuteronomium 24 en Exodus 21 te ondergraven met Zijn terugkeer naar Genesis 2:24, ondermijnde Jezus de onderbouwing voor echtscheiding volledig. Het betekende dat Jezus Zijn discipelen op een ander niveau van ervaring en leven tilde, een waarin Zijn geest in elke gelovige zou wonen en het stenen hart uit hun vlees zou verwijderen en hun een hart van vlees, van gevoel, van mededogen, van vergeving en barmhartigheid zou geven.

We hebben de uitspraken van Jezus over echtscheiding onderzocht die Hij privé gaf. Laten we nu eens kijken hoe Hij omging met vragen over Zijn absolutistische positie. Het nieuws verspreidde zich ongetwijfeld al snel over Jezus' afschaffing van de echtscheiding om welke reden dan ook. Zijn vijanden moeten dit nieuws met verbazing hebben aangehoord. Maar de verbazing veranderde al snel in vreugde, want hier was een duidelijk geval waarin deze 'boerenrabbijn' (Jezus) een rechtstreekse confrontatie met Mozes aanging. Mozes was duidelijk superieur aan deze onwetende, zelfbenoemde rabbi, moeten ze gedacht hebben. Jezus' reputatie als nationaal leider zou van de ene op de andere dag verloren gaan als ze hem in de val konden lokken in een directe confrontatie met Mozes. Beweren een hogere autoriteit te zijn dan Mozes zou zijn verwerping door de natie verzekeren, want wie zou Mozes kunnen veroordelen en het respect van de natie kunnen winnen? Het hele religieuze establishment was verenigd achter Mozes' leer over echtscheiding. De scholen van Hillel en Shammai, die zo vaak met elkaar in conflict waren en met elkaar wedijverden om de hoogste autoriteit in religieuze aangelegenheden te zijn, waren verenigd in het eerste punt op hun

⁴¹ Hertrouwen kan alleen volgen na een overlijden, niet na een scheiding.

lijst met redenen waarom mannen van hun vrouw konden scheiden, namelijk 'wegens hoererij'. Daarna volgde een uitgebreide lijst van afnemende overtredingen die uitliepen op triviale oorzaken zoals het verbranden van het diner van de echtgenoot. De valstrik was gezet om Jezus te vragen of een man van zijn vrouw kon scheiden 'om welke reden dan ook'. Ze verwachtten dat Jezus zijn harde standpunt over echtscheiding zou verzachten. Maar ze onderschatten Jezus. Hij kende deze mannen goed. Ze waren huichelaars. Hij wist hoe ze hun vrouwen uitbuiten met hun gemakkelijke echtscheidingen. Ze wisten niet dat er een grotere dan Mozes in hun midden stond. Want ze stonden op het punt om de Man verzoeken, die niemand minder was dan Immanuel - God met ons. God Zelf stond op het punt om hen een antwoord te geven dat hun relatie met Mozes voor altijd zou veranderen.

De Farizeeën verzamelden zich om Hem heen. De vraag werd gesteld. Ze stonden in intense stilte te luisteren en verwachtten dat Hij zou zeggen: 'Ik schaf echtscheiding af, behalve in geval van hoererij.' In plaats daarvan zei Hij, terwijl Hij hen in de ogen keek, 'niet vanwege hoererij'. Dit was wel het laatste wat ze van Hem verwachtten te horen. Door de eerste en onbetwistbare gronden voor echtscheiding te ontkennen, had Hij in feite de hele lange lijst van redenen die na 'hoererij' kwamen, uitgesloten. Hoe gemakkelijk vernietigde de Zoon van God het Mozaïsche echtscheidingssysteem. Ze beseften in het geheel niet dat er volgens de profetie een grotere dan Mozes in hun midden was gekomen. Iemand die groter was dan Mozes had gesproken, en met opperste zelfverzekerdheid en zelfvertrouwen in Zijn leer. Met een enorm vertrouwen in Zijn eigen superieure autoriteit vernietigde Hij de leer van Mozes waarvan alle mannen afhankelijk waren om hun onbeminde vrouwen weg te sturen. De implicatie van Zijn afschaffing van de leer van Mozes was dat Zijn leer aanzienlijk superieur was aan die van Mozes. En het was superieur, omdat de Zoon en de Vader één waren in hun haat tegen echtscheiding. Op dit punt in de geschiedenis werd de dispensatie van echtscheiding afgeschaft. Van nu af aan waren alle mensen rekenschap verschuldigd aan de Zoon en zouden door Hem geoordeeld worden op de Dag des Oordeels.

Jezus kon, als geen mens vóór Hem, het kwaad van echtscheiding zien. We hebben in Mattheüs 5:31-32 Zijn gedachten over de **gevolgen** van echtscheiding gezien. Hier beschrijft Hij niet Zijn absolutistische standpunt, maar geeft Hij commentaar op de gevolgen van het doorgaan met een echtscheiding. En de implicaties zijn buitengewoon ernstig, zoals Hij op het punt staat hun uit te leggen. Hij zei: 'er is ook gezegd: Wie zijn vrouw verstoot, moet haar een echtscheidingsbrief geven. Maar ik zeg u dat wie zijn vrouw verstoot om een andere reden dan hoererij, maakt dat zij overspel pleegt; en wie met de verstotene trouwt, pleegt ook overspel.'

Let op de insinuatie van Jezus. De man die scheidt, **maakt** dat zijn vrouw overspel pleegt. De man zou die implicatie heftig betwisten. Hij zou beweren dat als hij haar eenmaal haar scheidingsbrief had overhandigd, hij haar vrij had gemaakt om te trouwen met wie ze maar wilde, wat ze daarna deed ging hem niets aan. Deze gedachtegang bestreed Jezus ten zeerste. Onder Zijn nieuwe voorschriften aangaande alle mannen, zou een man die van zijn vrouw scheidde verantwoordelijk worden gehouden voor het daaropvolgende overspel van zijn vrouw wanneer ze hertrouwde. De implicatie van deze uitspraak was dat het onmogelijk was om te scheiden en onschuldig te blijven, en dat is precies het punt waarvan Jezus vastbesloten was om alle mannen er toe aan te zetten zich daaraan te houden. Echtscheiding werd nu afgeschaft en iedereen die dacht dat hij onder de oude Mozaïsche bepalingen kon blijven leven, zou van Gods tegenwoordigheid worden uitgesloten.

Mattheüs 5:31-32 moet worden geplaatst in de context van wie schuldig is aan de gevolgen van het scheiden van de partner. Jezus legt de verantwoordelijkheid bij de man voor wat er met de vrouw van een man gebeurt nadat hij van haar is gescheiden.

Nu komt hier de uitzonderingsclausule. Merk op dat de uitzondering geen maas in de wet is van Jezus' absolutistische positie, maar een uitzondering op de **schuld** van de man voor wat er met zijn vrouw gebeurt **nadat** hij haar op straat heeft gezet.

De uitzondering betreft het geval waarin zij hoererij pleegt **voor** of **nadat** haar man van haar is gescheiden. Jezus zou niet onrechtvaardig zijn om een man de schuld te geven van de ontrouw van zijn vrouw terwijl ze bij hem woonde. Evenmin zou Jezus een man verantwoordelijk houden voor de seksuele zonden van zijn vrouw nadat hij van haar gescheiden was, als ze niet hertrouwt maar hoererij pleegt. Ze weet dat dit een onwettige staat is, daarom wordt ze verantwoordelijk voor haar eigen hoererij. Maar als ze hertrouwt en denkt dat ze werkelijk door haar man is vrijgelaten, dan is haar tweede huwelijk een overspelige relatie, omdat ze in Gods ogen nog steeds de vrouw is van haar eerste echtgenoot. In dit geval legt Jezus de schuld voor haar overspel bij haar eerste echtgenoot, maar Hij verleent een uitzondering als zijn vrouw, uit eigen vrije wil, niet hertrouwt maar een leven van hoererij leidt. Dit is de ware verklaring voor de echte uitzonderingsclausule in Mattheüs 5:31-32.

Evenzo wordt een vrouw die wegens hoererij van haar man scheidt, niet verantwoordelijk gehouden voor zijn zonde. Evenzo, als hij haar verlaat en ervoor kiest om niet te hertrouwen, maar een leven van hoererij te leiden, zal zij niet verantwoordelijk worden gehouden voor zijn zonden. Als hij echter gelooft dat ze hem de vrijheid heeft gegeven om te hertrouwen, dan zal ze verantwoordelijk worden gehouden voor zijn zonde van overspel, omdat hij in Gods ogen nog steeds met haar getrouwd is.

Maar er was een andere dimensie aan de valkuil van de Farizeeën. Ze hadden Jezus de som van de wet horen prediken als: 'Heb God lief en heb uw naaste lief als uzelf'. Hij had ook gepredikt dat tenzij we anderen hun zonden vergeven, God ons onze zonden niet zou vergeven (Lucas 11:4). Het impliceerde dat de zonde van overspel

vergeven moest worden mocht de overtreder daarom vragen (vgl. Lucas 17:3). De ouden hadden gepredikt: 'Heb je naaste lief en haat je vijand' (Mattheüs 5:43), maar Jezus keerde dit om en beval zijn volgelingen om 'je vijanden lief te hebben' (Mattheüs 5:53). Ze moesten degenen zegenen die hen vervloekten. Ze moesten goed doen aan degenen die hen haatten; en bidden voor hun vervolgers en voor degenen die allerlei kwaad over hen spraken. Ze moesten de andere wang toekeren als ze door hun vijanden werden geslagen. De Farizeeën konden deze nieuwe leer van het 'Koninkrijk van God' als zijnde 'binnen in je' (Lucas 17:21) en als zijnde 'dichtbij gekomen' tot de natie Israël dat Jezus overal predikte, niet begrijpen. Jezus bad tot zijn Vader om degenen die Hem kruisigden te vergeven. Hij was tot het einde toe trouw aan Zijn eigen leer.

De valkuil die de Farizeeën voor Hem hadden gegraven, was eenvoudig. Ze verleidden Hem om enkele zonden te noemen die echtscheiding zouden rechtvaardigen. Ze dicteerden de vorm van Jezus' antwoord door de vraag op een beladen manier te stellen. Ze vroegen: 'Is het geoorloofd vanwege elke reden te scheiden?' Als Hij had geantwoord: 'om elke reden', dan zou Hij akkoord zijn gegaan met de lijst van rabbijn Hillel en diens interpretatie van Deuteronomium 24:1-3, die bestond uit (1) overspel, (2) desertie, (3) mishandeling, (4) hardvochtigheid, (5) verwaarlozing, en (6) elke andere oorzaak die een echtgenoot wilde voordragen, zoals het laten aanbranden van zijn eten.

Toen ze de mogelijkheden bespraken die Jezus in Zijn antwoord zou kunnen geven, zouden ze ongetwijfeld hebben aangenomen dat Hij hoererij zou noemen als de belangrijkste zonde, aangezien algemeen werd aangenomen dat dit de meest gruwelijke zonde tegen de huwelijksverbintenis was. Het was ook gezond verstand. Ze hadden er ongetwijfeld ook over na gedacht in hoeverre Zijn lijst in overeenstemming zou zijn met die van Shammai of Hillel. Maar als Jezus het met hen eens zou zijn om één zonde te benoemen die niet zou moeten worden vergeven, dan was Hij een huichelaar en zouden ze Hem minachtend hebben uitgelachen. Waarom? Omdat Hij predikte dat mannen zeventig keer zeven maal moeten vergeven (Mattheüs 18:21-23), en zeven keer per dag (Lucas 17). Als Jezus nu een uitzonderingsclausule had die ergens in Zijn leer was verstopt, betreffende Zijn eigen absolute standpunt over het vergeven van alle zonden, dan misleidde Hij Petrus. Een uitzondering op de zonde van hoererij zou Zijn eigen leer hebben ondermijnd dat mensen anderen al hun zonden moeten vergeven. Maar heeft Jezus een zonde benoemd die niet vergeven mag worden? Als Hij dat had gedaan, dan zou dat niet in overeenstemming zijn met het Onze Vader ('vergeef ons onze zonden zoals wij anderen hun zonden vergeven'). En nog belangrijker, het zou de enige zonde zijn waarvan Jezus leerde dat die gestraft moest worden in plaats van vergeven.⁴²

Jezus doorzag hun valstrik en in Zijn antwoord zette Hij hen voor het blok. De enige zonde waarvan ze zeker waren dat Hij ermee instemde om die niet te vergeven, zou hoererij zijn, maar het was precies deze zonde die Hij uitsloot toen Hij zei: 'Een ieder die van zijn vrouw scheidt - **zelfs** niet vanwege hoererij - en een ander trouwt, pleegt overspel.' Jezus leerde dat geen enkele zonde te groot was, dat deze niet eenzijdig vergeven kon worden, zelfs hoererij of overspel niet. Jezus omzeilde gemakkelijk de valstrik omdat Zijn onderwijs over liefde en vergeving de kern van Zijn Evangelie vormde. God had Israël haar 'overspel' 1500 jaar lang voortdurend vergeven. Hosea had zijn vrouw haar overspel vergeven. Geen van beiden scheidde van hun echtgenoten. Jezus vond de gouden regel in de Schrift: 'Alle dingen die u wenst dat de mensen u doen, doet hun hetzelfde, want dit zijn de wet en de profeten' (Mattheüs 7:12).

Jezus doorzag de valstrik die voor Hem was gezet, zonder Zijn absolutistische standpunt ten aanzien van de onrechtmatigheid en onwettigheid van echtscheiding onder Zijn volgelingen in gevaar te brengen. Hij handhaafde de leer van zijn Vader: 'Wat God heeft samengevoegd, laat de mens dat niet scheiden.'

De uitzonderingsclausule in Mattheüs 5:32 is een echte uitzonderingsclausule. Het kwaad kwam tot stand door Codex Vaticanus en andere corrupte manuscripten, die deze grammaticaal echte uitzonderingsclausule overbrachten naar Mattheüs 19:9, waar het niet thuishoort. Mattheüs 19:9 bevat een uitsluitingsclausule, geen uitzonderingsclausule.

Uit een onderzoek van de bovenstaande teksten blijkt duidelijk dat Jezus de echtscheiding **per se** heeft afgeschaft. Er zijn nu geen gronden voor echtscheiding. Echtscheiding was de schepping van de mens. Het huwelijk was de schepping van God.

Hieruit volgt dat als de door de mens veroorzaakte creatie van echtscheiding voor altijd is afgeschaft dan is hertrouwen uitgesloten. **Alle hertrouwen leven in overspelige relaties, als beide echtgenoten nog in leven zijn.** Zowel hoereerders als overspeligen zijn uitgesloten van de hemel. 'Wist u niet dat de onrechtvaardigen, de Koninkrijk van God, niet zullen beërven? Laat u niet op een dwaalspoor brengen; noch hoereerders, noch afgodendienaars, noch overspeligen, noch verwijfden, noch sodomieten, noch dieven, noch hebzuchtigen, noch dronkaards, noch lasteraars, noch afpersers, zullen het Koninkrijk van God beërven. En sommigen van jullie waren dit! Maar u werd gewassen, maar u werd geheiligd, maar u werd rechtvaardig verklaard, in de naam van de Heere Jezus en in de Geest van onze God' (1 Corinthiërs 6:9).

⁴² Velen in de kerken van Paulus waren vóór hun bekering overspeligen en hoereerders (1 Corinthiërs 6:11) maar ze werden 'gereinigd' van deze zonde voordat ze toestemming kregen om kerklid te worden. Jezus voorzag inderdaad kerkelijke discipline, zie Mattheüs 19:15-17, en excommunicatie (1 Corinthiërs 5:1-5) met het doel de zondaar weer volledig lid te maken.

Toen Codex Vaticanus de uitzonderingsclausule in Mattheüs 5:32 overbracht naar Mattheüs 19:9, en toen Erasmus $\epsilon\iota$ (EI) toevoegde vóór $\mu\eta$; in Mattheüs 19:9 introduceerden beide veranderingen een volledig nieuw idee. Waar Jezus had gezegd: 'niet om hoererij', wat betekent dat een man niet mag scheiden vanwege hoererij, veranderden Codex Vaticanus en Erasmus het in: hij mag niet scheiden 'behalve vanwege hoererij', wat Erasmus vervolgens in het Latijn vertaalde in: 'behalve voor onfatsoenlijkheid', waardoor echtscheiding wegens hoererij **en** vrijwel 'elke oorzaak' die een man in de term 'onfatsoenlijkheid' zou kunnen persen, wordt toegestaan. Hij is rabbijn Hillel die weer tot leven komt.

Jezus sloot in feite hoererij specifiek uit als grond voor echtscheiding, maar Erasmus veranderde de tekst in gronden **voor** echtscheiding. Je zou geen meer flagrante tegenstrijdigheid kunnen krijgen dat dit, en deze flagrant verkeerde voorstelling van Jezus' leer, is aanwezig in elke belangrijke Engelse (en Nederlandse) vertaling vanaf de Reformatie tot op de dag van vandaag. Het zijn deze verkeerde vertalingen die de oorzaak zijn van zonde onder alle protestantse denominaties. Een groot aantal christelijke leiders bevindt zich in een overspelige situatie van een tweede huwelijk. Deze mannen zullen zich nooit houden aan de norm die Jezus voor Zijn volk heeft gesteld. Uit deze mannen worden vertaalcomités gevormd, die ervoor zorgen dat de uitzonderingsclausule ingebed blijft in elke volgende nieuwe vertaling.

Het onderstaande diagram toont de kloof die bestaat tussen het leven van de Heere Jezus en het leven van de Farizeeën. Jezus was 'in de wereld' maar niet 'van de wereld'. Zijn Koninkrijk was een geestelijk Koninkrijk. Om Zijn Koninkrijk binnen te gaan moest iemand 'van bovenaf geboren' - wedergeboren - zijn. Om in Zijn koninkrijk te blijven, moest de Geest van Christus in die persoon leven. De contrasten kunnen niet groter zijn. Jezus wist dat Zijn Koninkrijk het domein van satan was binnengevallen, en uit het koninkrijk van satan zou een overblijfsel van de mensheid worden gered. De denkwijze van dat overblijfsel zou in toenemende mate worden aangepast naar Zijn eigen beeld - een beeld van het vrijelijk vergeven van allen die zondigden en een intense liefde om alles te doen wat in hun macht ligt om alle mensen aan te sporen zich te verzoenen met God, hun Maker. Jezus riep zijn discipelen op om een totaal ander leven te leiden dan dat van de Farizeeën. Een cruciaal verschil was iemands houding ten opzichte van de huwelijksband.

Het diagram laat zien dat waar de Farizeeën hun vrouwen niet konden vergeven, ze hun toevlucht namen tot een scheiding. Jezus leerde dat deze daad onverenigbaar was met Zijn vergevingsgezinde Geest. Dat onderscheidde duidelijk Zijn discipelen van de discipelen van Mozes. Inderdaad, een onoverbrugbare kloof scheidde de twee levensstijlen.

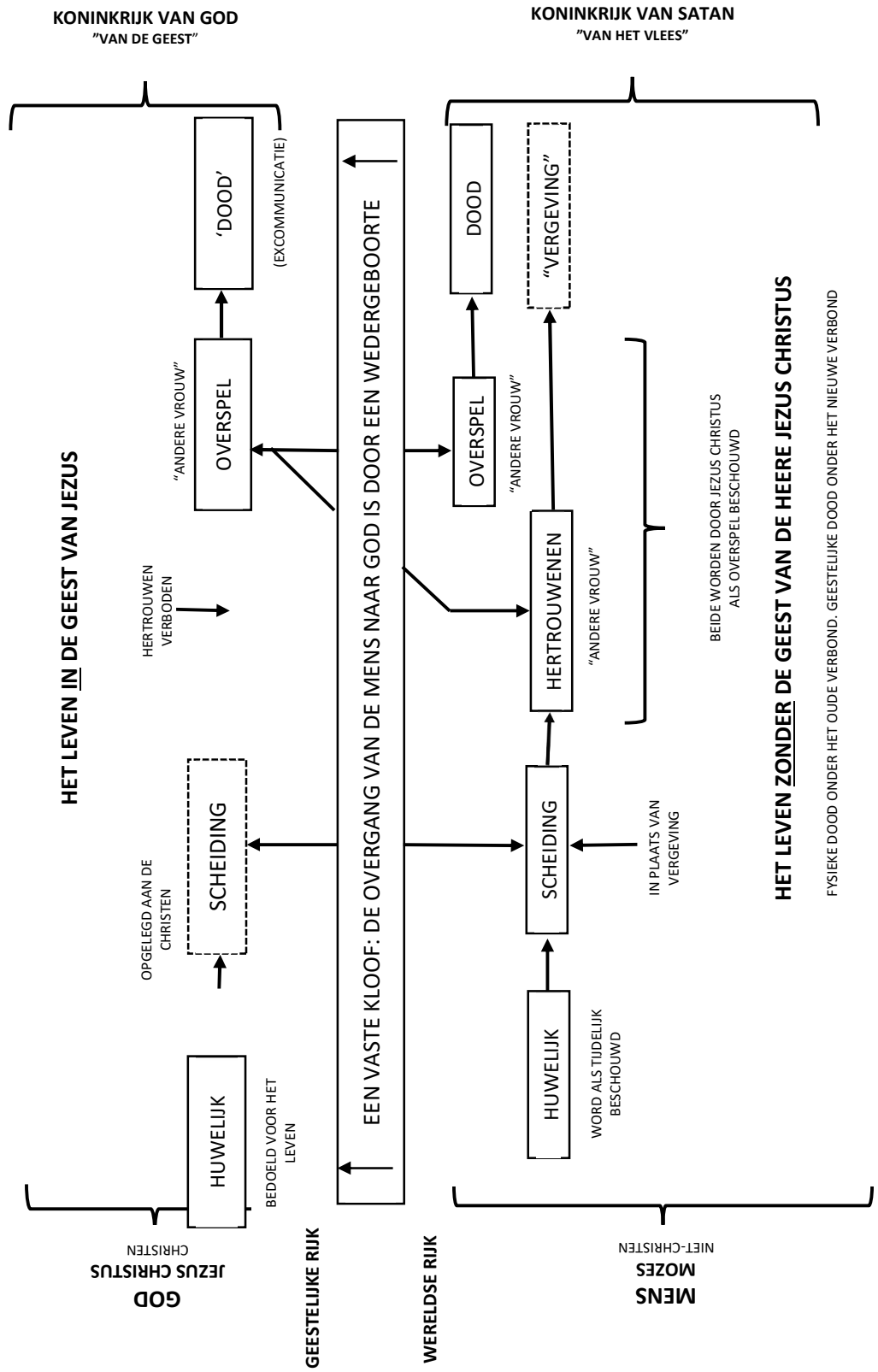
Het diagram laat zien dat waar de Farizeeën hertrouwen introduceerden, Jezus Zijn volgelingen toestond echtscheiding te aanvaarden, de scheiding die voortkomt uit zonde - en geduldig te wachten op verzoening. Als verzoening niet waarschijnlijk leek, moesten Zijn volgelingen daar niet bezorgd over zijn, maar hun nieuwe status als 'bevrijd van het huwelijk' gebruiken om meer tijd aan Zijn zaak te besteden.

Het diagram laat ook zien dat Jezus allen die hertrouwd zijn op hetzelfde niveau stelt als overspeligen. Hertrouwen kan alleen plaatsvinden in het wereldse rijk, in het koninkrijk van satan, onder degenen die 'naar het vlees' leven, met andere woorden onder degenen die omkomen, die leven zonder de Geest van Christus. Hertrouwen is een zonde, omdat het in strijd is met wat God vanaf het begin van de schepping van alle mensen heeft geëist.

Het constante gevaar waarmee het overblijfsel wordt geconfronteerd, is het spirituele rijk te verlaten en terug te gaan naar het koninkrijk van satan om te profiteren van zijn echtscheidingsakte, in de veronderstelling dat het hem zal bevrijden van zijn ongewenste vrouw. Maar dat zal tot een geestelijke dood leiden. Als hij niet kan vergeven, zal hij ook niet vergeven worden.

HET ONDERWIJS VAN JEZUS OVER ECHTSCHIEDING EN HERTROUWEN

EEN VROUW DIE GEMEENSCHAP HEFFT MET TWEE (NOG) IN LEVEN ZIJNDE MANNEN IS EEN ONREINE VROUW EN EEN GRUWEL VOOR GOD EN DE HEERE JEZUS CHRISTUS VANAF DE SCHEPPING VAN DE WERELD TOT HET EINDE DER TIJDEN

1.7. EEN SAMENVATTING VAN HET ONDERWIJS VAN JEZUS

De volgende kenmerken kunnen worden afgeleid uit Jezus' fundamentele leerstelling over het menselijk huwelijk:

(1) Het is onontbindbaar. God heeft verordineerd dat zodra man en vrouw 'samenkomen' in het huwelijk, de band tussen hen nooit meer verbroken kan worden. Alleen het overlijden van een van de partners kan de relatie beëindigen. (Mattheüs 19:4b-6, 8b; Markus 6-9; 1 Corinthiërs 7:39; Romeinen 7:2b, 3b).
Zie (7) hieronder voor een echte uitzondering.

(2) Echtscheiding is **per se** een schending van Gods wet voor het huwelijk. Niemand kan door mensen bedachte middelen, zoals seculiere echtscheidingsrechtbanken of opzettelijke desertie, gebruiken om een voltrokken huwelijk te ontbinden. (Mattheüs 5:32; Lucas 16:18; Mattheüs 19:9; Markus 10:11-12; 1 Corinthiërs 7:10b, 11b-13).
Zie (7) hieronder voor een echte uitzondering.

(3) Hertrouwen op zich is een overtreding van Gods wet voor het huwelijk. Niemand kan proberen de eerste huwelijksband te verbreken door een nieuwe te sluiten. Twee is een mysterie, maar drie is een wangedrocht. Een tweede huwelijk is altijd bigaam en overspelig zolang beide partners in leven zijn. (Mattheüs 5:32; Lucas 16:18; Mattheüs 19:9; Markus 10:11-12).
Zie (7) hieronder voor een echte uitzondering.

(4) Overspel vindt plaats wanneer partners bepaalde door mensen gemaakte middelen gebruiken om een voltrokken huwelijk te beëindigen en vervolgens opnieuw te trouwen. Een of beide partners maken zich schuldig aan overspel jegens hun partner als ze hertrouwen. Er bestaat niet zoiets als een onschuldige partij bij een hertrouwen. De onschuldige **en** de schuldige partij moeten ongehuwd blijven of zich verzoenen. (Mattheüs 5:32; Lucas 16:18; Mattheüs 19:9; Markus 10:11-12; 1 Corinthiërs 7:11, 15; Romeinen 7:3).
Zie (7) hieronder voor een duidelijke uitzondering.

(5) Iedereen die trouwt met een persoon die al getrouwd of gescheiden is van een levende partner, maakt zich schuldig aan overspel jegens die persoon. (Mattheüs 5:32; Lucas 16:18; Mattheüs 19:9).
Zie (7) hieronder voor een uitzondering in het geval van een 'gescheiden' verloofde.

(6) Iedereen die van een persoon scheidt, zal door God verantwoordelijk worden gehouden voor de toekomstige seksuele zonden die die gescheiden persoon zal begaan door het aangaan van een tweede huwelijk. (Direct vermeldt in Mattheüs 5:32; [indirect vermeldt in Lucas 16:18; Mattheüs 19:9; Markus 10:11-12]).
Zie (7) hieronder voor een echte uitzondering.

(7) Het Judaïsme stond echtscheiding toe zowel voor het huwelijk als erna. Dit is een afwijking, want totdat er daadwerkelijke gemeenschap is, zijn de twee niet '**één vlees**' geworden. Bijgevolg zal iedereen die van een verloofde echtgenoot scheidt, door God **niet** verantwoordelijk worden gehouden voor de toekomstige relaties die die 'gescheiden' persoon zal ervaren door middel van een 'tweede huwelijk'. Deze wet is alleen van toepassing op culturen die een scheidbrief vereisen om een bindend huwelijkscontract te verbreken voordat het wordt voltrokken. Omdat de twee personen nooit '**één vlees**' zijn geworden, was er geen voltrokken huwelijk, daarom kan er geen overspel plaatsvinden na zo'n 'echtscheiding'. Men moet ook in gedachten houden dat een huwelijk tussen Christenen de verwachte norm was (1 Corinthiërs 7:39). Tegen deze norm ingaan was het ongenoegen, zo niet straf, van de Heer uitlokken. Wanneer een partner Christen wordt, is het huwelijk nog steeds een '**één vlees**' verbintenis, en of de ongelovige blijft of vertrekt (door middel van een scheiding van de staat), de huwelijksband blijft bestaan totdat een partner overlijdt (1 Corinthiërs 7:12-15).

De leer van de Heere Jezus was eenvoudig; 'geen ontbinding en daarom geen hertrouwen'. Het werd dan ook de eerste vijf eeuwen nooit serieus aangevochten. De vroege kerk verzette zich resoluut tegen alle hertrouwen na een scheiding.

De conclusie van dit artikel kan als volgt worden samengevat:

HET JUDAÏSME STAAT ECHTSCHIEDING ZOWEL VOOR ALS NA HET HUWELIJK TOE

ONVOLTOOID HUWELIJK (ONDERTROUW) EEN BINDENDE OVEREENKOMST OM TE TROUWEN	VOLTOOID HUWELIJK
SCHEIDING VEREIST OM BEIDE RELATIES TE BEËINDIGEN	
DE 'ECHTGENOOT' IS VRIJGESTLED VAN DE ZONDE VAN HET HERTROUWEN VAN ZIJN 'VROUW'	DE ECHTGENOOT IS VERANTWOORDELIJK VOOR DE ZONDE VAN HET HERTROUWEN VAN ZIJN VROUW

GRIEKEN EN ROMENEINEN KENDEN GEEN ECHTSCHIEDING VAN ONDERTOUWDE PAREN, DAAROM VERMELDEN ZOWEL MARCUS ALS LUCAS DIT OOK NIET

ELKE CULTUUR STOND ECHTSCHIEDING VAN EEN VOLTOOID HUWELIJK TOE. BIJZONDER IS DAT GOD HET ZIJN VOLK NIET TOESTAAT

Evangeliecalen zijn nu ernstig verdeeld over de kwestie van echtscheiding en hertrouwen. Gordon Wenham en William Heth hebben gepleit voor een terugkeer naar de leer en praktijk van de vroege kerk. Volgens hen was het unanieme standpunt van de kerk in de eeuwen na de eerste verkondiging van het Evangelie over de hele wereld 'geen hertrouwen na echtscheiding' en werd 'echtscheiding' geïnterpreteerd als scheiding en niet als ontbinding van het huwelijk.⁴³

Er zijn een aantal problemen met de interpretatie (maar niet de praktijk) van de vroege kerk-visie zoals die naar voren wordt gebracht door Wenham & Heth, en deze zullen hierna worden uiteengezet. Eerst zullen we de huidige situatie in de wereld bekijken.

De visie van de vroege kerk werd niet herontdekt tijdens de Reformatie. De situatie onder de belangrijkste denominaties sinds de Reformatie kan het best worden samengevat in de Westminster Confession of Faith (1648) Hoofdstuk XXIV. Paragraaf V en VI:

Overspel of ontucht gepleegd na het aangaan van een verloving en die wordt ontdekt vóór de trouwdag, geeft aan de onschuldige partij het recht om de verloving te verbreken [Mattheüs 1:18-20]. In het geval van overspel na de trouwdag is de onschuldige partij gerechtigd om echtscheiding aan te vragen en om nadat deze uitgesproken is iemand anders te trouwen, alsof de partij die overtreden heeft dood was. [Mattheüs 19:9; Romeinen 7:2-3].

Hoewel de verdorvenheid van de mens zo groot is dat hij geneigd is om naar argumenten te zoeken om op onrechtmatige manier te scheiden degenen die God in het huwelijk samengevoegd heeft, toch is er geen voldoende reden om de band van het huwelijk te verbreken dan bij overspel of zulke moedwillige verlating die op geen enkele manier door de kerk of door de burgerlijke overheid geheeld kan worden [Mattheüs 19:8-9; 1 Corinthiërs 7:15; Mattheüs 19:6]. Daarbij moet een publieke en ordelijke procedure in acht genomen worden, en de betreffende personen dienen niet aan eigen wil en vrijheid van handelen in eigen zaak worden overgelaten. [Deuteronomium 24:1-4].

In vergelijking met de zeven kenmerken die elk menselijk huwelijk zouden moeten kenmerken, is er geen de zevende (in de openingszin) in overeenstemming met de leer en praktijk van de vroege kerk. Wenham & Heth hebben bekwaam de zwakheden van deze interpretatie van Jezus' onderwijs blootgelegd. Het is voldoende om een aantal bezwaren ertegen te benadrukken. Let echter op de erkenning die in de eerste zin aan de scheiding van ondertrouwde vrouwen wordt gegeven. Alleen het voorbeeld van Jozef en Maria wordt ter ondersteuning hiervan gegeven. De mogelijkheid dat Mattheüs' uitzonderingsclausules naar dezelfde situatie verwijzen, lijkt nooit opgekomen te zijn bij degenen die de Westminster Belijdenis opstelden.

⁴³ Tertullianus (155-220 na Chr.) accepteerde in zijn latere geschriften (helaas niet geciteerd door W-H) dat overspel een huwelijk beëindigde zoals de dood dat doet (Wenham & Heth, **op cit.**, p. 37). Het is interessant dat Paulus opzettelijk weigert het woord voor echtscheiding (apoluw) te gebruiken en in plaats daarvan gaat voor niet-technische werkwoorden zoals **aphiemi** (wegzenden) en **chorizo** (scheiden), ook al zijn deze later mogelijk geïdentificeerd met het oude vocabulaire. Deze breuk met de woordenschat van de Oude Verbondswet zou typerend zijn voor Paulus' houding ten opzichte van iets dat nu 'achterhaald' was (Hebreeën 8:13), en overtroffen in de Nieuwe Verbondswet van Christus. Pas in de zesde eeuw stond de oosterse kerk hertrouwen na echtscheiding toe. De westerse (rooms-katholieke) kerk weigerde tot aan de Reformatie een tweede huwelijk toe te staan.

1.8. PAULUS OVER ECHTSCHEIDING EN HERTROUWEN

Paulus ontving zijn Evangelie rechtstreeks van de Heere Jezus, bijgevolg was hij het volledig met Jezus eens dat er geen legitimiteit was in een echtscheidingsdocument en dat, zelfs wanneer burgerlijke rechtbanken een echtscheiding toekenden, er geen echtscheiding plaatsvond omdat de eenmaal gevormde huwelijksverbintenis niet kan worden teruggedraaid. De verbintenis kan worden vergeleken met twee glazen blauwe en rode vloeistof die in één glas worden gegoten. Dat proces is onomkeerbaar. Dat is de onomkeerbare verbintenis van het één vlees zijn wanneer het goedgeoorloofd is in Gods ogen.

Ik neem aan dat Jezus bedoelde dat elk hertrouwen een zondige relatie is, als ze een echtscheidingsprocedure doorlopen (hebben), want de procedure houdt in dat de echtgenoot nog in leven is. De volgeling van Christus moet de echtscheidingsrechtbanken net zo snel ontvluchten als dat hem wordt verteld 'om de hoererij te ontvluchten'. Mocht de ongelovige willen vertrekken, laat hem / haar dan vertrekken, maar dit is geen echtscheiding. Dat is de strekking van Jezus' absolute verbod op echtscheiding 'ongeacht welke reden dan ook' (Mattheüs 19:3). Paulus denkt dat het onder de christenen ongehoord is om elkaar naar seculiere rechtbanken te brengen om hun geschillen op te lossen (1 Corinthiërs 6). Dus zou een christen helemaal niet naar een seculiere rechtbank moeten gaan om een huwelijk dat God heeft gesloten te ontbinden! Nergens onder de Torah trekt God Zijn gebod in om overspeligen te doden, dus voor de Farizeeën om Zijn gebod te vervangen door echtscheiding (als ze dat deden), was dit om Gods wet opzij te zetten voor hun eigen tradities. Soms wordt beweerd dat de Joden onder Romeinse heerschappij niet in staat waren om de doodstraf wegens overspel uit te voeren. Maar Roger Aus⁴⁴ heeft bewijs aangevoerd dat de doodstraf nog steeds onder Romeins bewind werd uitgevoerd, zodat echtscheiding niet de enige mogelijkheid was voor overspel voor Godvrezenden. Hij merkte op: 'Er staat ook dat ten minste één dochter van een priester (die nog steeds in het huis van haar vader was) vóór 66 v.Chr. werd verbrand wegens het plegen van overspel (in Jeruzalem).' En dan, in de volgende zin, zegt hij: 'Als de dochter van een priester werd betrappt terwijl ze zich bezighield met dergelijk gedrag, is het zeer waarschijnlijk dat degenen die lager op de sociale schaal van priesters / Levieten / Israëlieten stonden dat ook deden, en zeker vaker.'

Echtscheiding beëindigd niets. Een stuk papier over de tafel van een rechtszaal schuiven verandert niets aan die relatie in de ogen van God. Wat God betreft zijn ze nog 'één vlees' nadat het papier over de tafel is geschoven. Echtscheiding is een fictie. Het heeft geen realiteit in Gods wereld.

Net als Jezus beschouwde Paulus alle huwelijken, christelijk en niet-christelijk, als onomkeerbaar. Alleen de dood van een van de partners kon een echtpaar scheiden (Romeinen 7:1-3; 1 Corinthiërs 7:39). Hertrouwen, zo legde Jezus uit, vernenigvuldigt slechts overspel. Er zijn geen onschuldige partijen als beide echtgenoten geloven dat ze door te scheiden hun huwelijksknoop hebben losgemaakt en vrij zijn om te hertrouwen. Jezus legt de schuld bij de huwelijkspartner (de echtgenote of echtgenoot) die de echtscheiding initieert. De initiatiefnemer is de schuldige, maar de andere huwelijkspartner is net zo schuldig als hij / zij ermee instemt.

Merk op dat het Grieks in het Nieuwe Testament geen werkwoord heeft om de juridische actie 'scheiden' mee uit te drukken. Het gebruikt een verscheidenheid aan veelgebruikte werkwoorden om het idee over te brengen, zoals 'wegsturen', 'wegleggen', 'verzenden', enz. Interessant genoeg gebruikte Paulus nooit het werkwoord 'wegzenden' (**apoluw**), dat de geprefereerde term is bij het verwijzen naar Joodse echtscheidingen in de Evangelieën. In plaats daarvan gebruikt hij liever de meer neutrale of beschrijvende term 'scheiden' (**chorizw**). Paulus gebruikt het om de handeling van de **ongelovige** te beschrijven. Die optie staat niet open voor de Christen. Dit komt overeen met Jezus' houding ten opzichte van echtscheiding, die Hij afschafte omdat dit niet op zijn plaats is onder Zijn volgelingen. Ongelovigen geloven misschien in de doeltreffendheid ervan, maar voor Jezus is het een schijnvertoning. Het opent alleen de deur naar overspel. Het is de manier waarop de mens overspel legaliseert (via de staat), net zoals de staat prostitutie, abortus en homoseksuele praktijken legaliseert.

Geloven dat echtscheiding een wettig huwelijk in feite teniet doet, is zich verzetten tegen Jezus' onderwijs over het huwelijk. Om dan te scheiden en te hertrouwen is zondigen tegen de Heere Jezus en God. **Alle echtscheidingen zijn zondige handelingen** als degenen die ze verkrijgen geloven dat ze hun wettige huwelijk in feite nietig verklaren. **Alle tweede huwelijken zijn overspelige relaties** als beide echtgenoten nog in leven zijn.

⁴⁴ Roger Aus, *Caught in the Act, Walking on the Sea, and the Release of Barabbas Revisited* (Atlanta, Georgia: Scholars Press, 1998), p. 23. Josephus beschouwt de dood als de normale straf voor overspel. Hij weet niets van echtscheiding wegens overspel. Hij was een tijdgenoot van Paulus en de andere apostelen. Kirsopp Lake, Eusebius: *The Ecclesiastical History* (2 delen; Londen: William Heinemann Ltd., 1965) merkte op dat Annas de hogepriester James de Rechtvaardige ter dood veroordeelde en hij werd gestenigd (Deel I. Bk 2. XXIII. §2, §22, §24).

BIJLAGE D

TEKSTUELE OPMERKINGEN OVER MATTHEÛS 5:32 & 19:9

Het doel van deze bijlage is om aan te tonen dat noch Codex Vaticanus (B), noch Codex Sinaiticus (Aleph, א), of beide in Mattheüs 5:32 en 19:1-10 niet betrouwbaar zijn.

Aanpassing in Mattheüs 5:32⁸⁵

De 27e editie van Nestle-Aland in Mattheüs 5:32 luidt: $\pi\alpha\varsigma \delta\acute{\alpha} \alpha\pi\omicron\lambda\upsilon\omega\nu$. Dit heeft de steun van B L Δ 1. 33. K M Vulg c. f. ff¹. g². l. m. Syr^{pal}, hcl Goth Arm Eth. Maar de rest van het bewijs, inclusief de versies, ondersteunt de MT (Meerderheids Tekst) lezing $\alpha\varsigma \alpha\nu \alpha\pi\omicron\lambda\nu\sigma\eta$ die omvat: κ D U 2 579 28 346 Syr^{cur}, Syr^{sin}, Sahidisch en Bohairisch. Nestle-Aland voegt "pm" toe aan deze lijst.

Het gebruik van "pm"⁸⁶ in het kritieke apparatus om de MT-lezing hier weer te geven, is misleidend, omdat de MT niet "in redelijk gelijke mate verdeeld is tussen twee (zelden drie) variantlezingen", zoals pm is aangewezen om over te brengen.

Het apparatus van Von Soden laat zien dat de MT-lezing onverdeeld is, maar vreemd genoeg Hodges & Farstad's siglum geeft aan dat de getuigen van de Meerderheids Tekst ongeveer driekwart van hun gedrukte tekst ondersteunen, want ze gebruiken M (niet M-pt) in plaats van de gotische M (\mathfrak{M}), maar Hodges en Farstad's tekst is gemaakt op basis van het apparatus van von Soden. Dit toont de zwakte van het construeren van een Meerderheids Teksttype vanuit een kritisch apparatus. We weten dat er een zeer duidelijk Byzantijns Teksttype is dat concurreert met het Egyptisch / Alexandrijns teksttype, maar we hebben de volledige bronnen van geleerden nodig om het Byzantijns teksttype samen te stellen. Waar is in de tussentijd de 'even split' in de MT getuigen om de 27e editie van de Nestle 'permulti' evaluatie te rechtvaardigen?

Jezus geeft commentaar op zes leringen van de ouden. De eerste drie religieuze voorschriften verwijzen naar de noodzaak om de traditie van de ouden op het denkniveau te houden, niet alleen op het fysieke niveau. De laatste drie zijn allemaal bevelen die de traditie van de ouden omverwerpen. Het lijkt erop dat de voorkeur van de 27e editie van Nestle in Mattheüs 5:32 te wijten is aan aanpassing met 5:22 en 28 ($\pi\alpha\varsigma$ + deelwoord; vgl. Lucas 16:18).

Mattheüs 5:22	$\delta\tau\iota \pi\tilde{\alpha}\varsigma \delta\acute{\alpha} \omicron\rho\rho\iota\zeta\omicron\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma$	"degene die boos is"
Mattheüs 5:28	$\delta\tau\iota \pi\tilde{\alpha}\varsigma \delta\acute{\alpha} \beta\lambda\acute{\epsilon}\pi\omega\nu$	"degene die kijkt"
Mattheüs 5:32	$\delta\tau\iota \pi\tilde{\alpha}\varsigma \delta\acute{\alpha} \alpha\pi\omicron\lambda\omega\nu$	"degene die scheidt" (= aanpassing)
Mattheüs 5:34	$\mu\grave{\eta} \omicron\mu\acute{\omicron}\sigma\alpha\iota$	"zweer niet"
Mattheüs 5:38	$\mu\grave{\eta} \alpha\nu\iota\sigma\tau\eta\nu\alpha\iota$	"niet tegen verzetten"
Mattheüs 5:44	$\acute{\alpha}\gamma\tilde{\alpha}\pi\alpha\tau\epsilon$	"liefde"

Het is interessant dat Jezus de derde leerstelling niet introduceert als afkomstig van de ouden maar Hij zegt eenvoudigweg: "Nu is gezegd." Dit zou de kennis kunnen weerspiegelen die Hij had dat de derde lering recenter was dan de andere vijf. Waar moet de tijdlijn worden getrokken? Gaat de derde alleen terug tot Mozes, en zijn de overige leringen van vóór Mozes?

Conclusie: hier is een geval waarin het Egyptische teksttype is gesplitst. MS B is duidelijk niet de tekst van het originele handschrift. Het toont het bewijs van aanpassing met de stijl van de eerste twee uitdagingen die Jezus aangaat met de leer van de ouden. Ondanks dit bewijs accepteert de 27e versie van Nestle B als de waarschijnlijk originele tekst.

Aanpassing in Mattheüs 19:9

Een ander voorbeeld van aanpassing in MS B staat in Mattheüs 19:9. Hier leest MS B: $\pi\alpha\rho\epsilon\kappa\tau\omicron\varsigma \lambda\omicron\gamma\omicron\upsilon \pi\omicron\rho\nu\epsilon\iota\alpha\varsigma \pi\omicron\iota\epsilon\tilde{\iota} \acute{\alpha}\upsilon\tau\eta\nu \mu\omicron\iota\chi\epsilon\upsilon\theta\eta\nu\alpha\iota$. Dit is rechtstreeks geïmporteerd uit Mattheüs 5:32 zonder enige wijzigingen en vervangt op dit punt het originele handschrift.

⁸⁵ In deze bijlage geeft MT de Meerderheids Tekst aan, waarvan twee edities in druk zijn verschenen, die proberen terug te keren naar de originele handschriften. Ze zijn gemaakt door Zane C. Hodges & Arthur L. Farstad, *The Greek New Testament According to the Majority Text* (2e druk; Nashville: Nelson, 1985), en Maurice A. Robinson & William G. Pierpont, *The New Testament in the Original Greek: Byzantine Textform* (Southborough, MASS.; Chilton Book Publishing, 2005).

⁸⁶ pm = permulti, wat betekent "een groot aantal manuscripten, wanneer de Meerderheids Tekst is verdeeld"; zie Nestle's Introductie p. 56*)

MS D, 33, f¹³ Sahidisch, en mogelijk Syr^{cur}, plus enkele minder bekende Griekse MSS hebben een hybride tekst. Deze hebben de eerste drie woorden in overeenstemming met MS B (**parektos logou porneia**) maar accepteren de MT-tekst in plaats van de rest van MS B. Het is onwaarschijnlijk dat deze hybride tekst het originele handschrift is.

Als we het tekstuele bewijs van Tischendorf en Tregelles combineren voor de vervanging van μη ἐπί πορνεία met παρεκτός λόγου πορνείας, en de omringende context negeren, dan is het bewijs als volgt:

BDC^c 1. 1582. 33. 13. 69*. 124. 788. 346. a.b.c.e.ff^{1.2}. g¹. h.m, [= Oud-Latijn MSS] (c d ff¹. m = *exempta causa adulterii*; MS e = *praeter causam fornicationis*; MSS a b f ff². g¹. h q = *nisi ob causam fornic.* Item Aug *exempta causa fornicat., nisi ex causa forn.; nisi ob causam forn.*; Tert^{bis} libere om μη ἐπ. πορν., item Athenag^{eg 33}) syr^{cur} sah boh cop Orig. iii. 647^c. 648^{a.c.}, 649^{b.}. (Clem⁵³³ χωρίς λόγου πορν.) Bas^{Chr} (et.^{mo 6}).

De tekst van de handschriften is de tekst die wordt vertegenwoordigd door alle andere manuscripten - en het versie bewijs. Dit bewijs omvat: x A ffl W C* θ Δ π K L N U 2 28 (69^{mg}) 118 157 565 579 700 1071 1424 plus enig versie bewijs dat niet in de apparatus is vastgelegd, vermoedelijk Eth Goth Arm Syr^{sin}. In dit geval gaat Nestle 27 met de MT mee als waarschijnlijke lezing van de originele tekst.

De omissie van Mattheüs 19:9b

MT luidt: 'En als **iemand** is getrouwd met **iemand** die is gescheiden dan is hij overspelig **met haar**.' Dit wordt weggelaten door versie 27 van Nestle. (De **vet** gedrukte woorden moeten in het Nederlands worden ingevoegd.)

Door het bewijs van de 27e editie van Nestle, Tischendorf en Tregelles om de omissie te combineren komt dit op: x C³ D S L 2* 69 1241 pc it a.b.e.ff^{1.2}. g¹. h. sy^{s.c} sa bo^{ms}.

Het bewijs voor het opnemen van de tekst is: B Z ffl (= EFGHMYΩ) K U 078 700 28 157 1071 Vulg. c.f.g². m.q. sy^{pal.hcl} sy^{jer} bo Arm Eth Bas^{eth} Dam^{par} (Tert potius ad 5:32).

Het bewijs voor een zeer kleine variatie op de ffl -tekst (lees γαμῶν voor γαμήσας maar wel de rest van het vers hetzelfde blijft) is: W C * N θ Δ π 33 1424 565 1 2^c 118 1582 13 124 788 346 (579).

Dit bewijs zou moeten toegevoegd aan B Z ffl wat een zeer sterk pleidooi houdt voor het opnemen van vers 9b. Hoe verklaar je anders de grote diversiteit aan manuscripten en versies (Oud Latijn, Vulgaat, Syrisch, Armeens, Ethiopisch en Bohairisch) ter ondersteuning ervan?

De meest voor de hand liggende oorzaak van de omissie was **homoioteleuton** (h.t.) waarvoor Codex Sinaiticus (Aleph) beroemd is (of beter gezegd: berucht). Een **homoioteleuton** fout kan optreden wanneer twee woorden dezelfde uitgang hebben en de term ook wordt gebruikt voor een soortgelijk begin.

ἐπί πορνεία καὶ γαμῆσι ἄλλην μοιχᾶται	(32 letters)
<u>καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας μοιχᾶται</u>	(31 letters) (weggelaten door h.t.)
λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰ	

Hier eindigen twee regels met hetzelfde Griekse woord μοιχᾶται. De onderstreepte tekst is per ongeluk uit het manuscript verdwenen. De lengte van de onderstreepte regel zou geen probleem zijn. P⁴⁵ heeft 51 letters per regel; P⁶⁶ heeft 25 letters per regel; en P⁷⁵ heeft 30 letters per regel.

Om het sterke bewijs van de Meerderheids Tekst tegen te gaan, is de theorie die naar voren wordt gebracht dat het feit dat B slechts één keer "μοιχᾶται" leest (aan het einde van de gecombineerde clausules), het waarschijnlijker maakt dat de tekst werd uitgebreid door kopiisten die het gezegde aanpasten aan de heersende tekst van 5:32.⁸⁷ Dit is natuurlijk een bijzondere uiteenzetting.

καὶ ὃς ἐάν ἀπολελυμένην γαμῆσι μοιχᾶται	(Mattheüs 19:9b)
zou zijn afgeleid van:	
καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας μοιχᾶται	(Mattheüs 5:32)

Er zijn twee problemen met deze uitleg. Als kopiisten een regel uit Mattheüs 5:32 hebben geleend en deze in Mattheüs 19:9 hebben ingevoegd, waarom hebben sommigen van hen het niet **precies** zo gekopieerd (zie hierboven)? Waarom zijn ze het allemaal **eens** over één versie ervan? Waarom hebben sommigen van hen de versie van **Lukas** niet geleend? Lucas 16:18 luidt:

καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν μοιχεύει

⁸⁷ Zie Bruce Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament* (Londen / New York: United Bible Societies, 1971), p. 48.

Er is geen ondubbelzinnig voorbeeld waar de MT (Meerderheids Tekst) regels tekst heeft geïmporteerd van waar dan ook in de Evangelien, terwijl we een duidelijk voorbeeld hebben waar de Egyptische tekst dit wel heeft gedaan. Vergelijk in de Egyptische tekst de invoering van Johannes 19:34 in Mattheüs 27:49 waar het een historische blunder heeft veroorzaakt (ⲛ BCLUΓ ρϭ vg^{mss} mae) (zie het volgende gedeelte over deze blunder). Vergelijk ook de invoering van Mattheüs 5:32b in Mattheüs 19:9a door B, die geen gedrukte tekst als de originele tekst heeft aangenomen.

Ten tweede is er in Aleph een sectie-einde aan het einde van vers 9 die eindigt met MOIXATAI, die de **homoioteleuton** fout mogelijk heeft vergemakkelijkt. Ook vers 9a is compleet als een zintuigelijke eenheid, wat dezelfde fout zou vergemakkelijken, vooral als een schrijver zich tussen Mattheüs 5:32 en 19:9 beweegt om de twee passages bij elkaar met elkaar in overeenstemming te brengen door dezelfde tekst te gebruiken (zoals in het geval van B.).

CONCLUSIE: De 28e editie van Nestle zou de Meerderheids Tekst in Mattheüs 19:9b moeten worden overgenomen.

LES 1: De Alexandrijnse tekst was een lokale tekst, beperkt tot Egypte, terwijl de Meerderheids Tekst overal in de christelijke wereld is gevonden, dat wil zeggen in het hele Romeins Byzantijnse Rijk (vandaar dat de alternatieve naam voor de Meerderheids Tekst Byzantijnse tekst is). MS Aleph (of Codex Sinaiticus) is niet betrouwbaar. Deze maakt fouten en soms ook ernstige. Helaas is de verzameling van MSS waaruit het teksttype bestaat (Alexandrijns / Egyptisch) te klein om te weten wat het vertrekpunt is van het teksttype. Om deze reden, en in tegenstelling tot de Meerderheids Tekst, wordt het ook wel de minderheidstekst genoemd. Het is in de minderheid wat betreft bestaande manuscript-getuigen en geografische spreiding. Het beperkte aantal manuscripten vormt een inherente zwakte om vast te stellen wat het Egyptische / Alexandrijnse teksttype is. De Meerderheids Tekst daarentegen, heeft deze inherente zwakte niet vanwege de veelheid van MSS in zijn pool, en zijn grenzeloze geografische spreiding. Hoe dan ook, we missen een kritische editie van beide teksttypen.

De NU⁸⁸ tekst is in feite de tekst van twee manuscripten, Vaticanus en Sinaiticus. Het is een directe afstammeling van Westcott en Hort's 1881 editie. Dit kan worden bewezen door de waarneming dat de NU in het Evangelie van Johannes de Westcott-Hort-tekst op slechts 167 plaatsen heeft gewijzigd (de meeste van hen zijn verschillen in spelling), en in alle gevallen heeft het die lezingen vervangen door de Meerderheids Tekst. Westcott & Hort werkten met de simpele regel dat waar B en ⲛ overeenkwamen, dat dat de originele tekst was. Ze zijn slechts acht keer van deze regel afgeweken (allemaal verschillen in spelling).⁸⁹ Een exacte kopie van de oorspronkelijke tekst die tien generaties lang exact is gekopieerd en op 1000 jaar na Christus is gedateerd, verdient de voorkeur boven een eerste kopie die onzorgvuldig is gekopieerd en die op 100 jaar na Christus kan worden gedateerd. Het is daarom een gezond principe van tekstkritiek dat **de datering van een manuscript absoluut geen invloed heeft op de getrouwheid ervan ten opzichte van de originele tekst**. De datering van een manuscript is zinloos en irrelevant. Het is een veelgemaakte fout onder tekstcritici om aan te nemen dat hoe ouder een manuscript is, hoe getrouwer het is aan de originele tekst. De twee concepten zijn niet gerelateerd.

LES 2: Bruce Metzger's *A Textual Commentary on the Greek New Testament* illustreert hoe we allemaal een manier kunnen vinden om onze favoriete versie te rechtvaardigen. Hij maakte zijn opmerkingen niet vanuit een neutrale positie. Hij maakte bekend dat hij de Aleph-B-tekst als het dichtst bij de oorspronkelijke tekst beschouwde en hij de Byzantijnse tekst als een inferieur teksttype zag omdat deze kritiekloos Hort's subjectieve mening (niet gebaseerd op feiten) volgde dat de Meerderheids Tekst in de vijfde eeuw voortkwam uit de Byzantijnse kerk. Deze allesoverheersende, gebrekkige veronderstelling was van invloed op elke beslissing hij in zijn *Commentary* nam. We hebben een neutraal commentaar nodig, niet een waarvan het vaste doel is om een eclecticische tekst te produceren, maar een die uitlegt hoe de teksttypes op elk punt van onenigheid van elkaar kunnen verschillen. Uiteindelijk moet de wetenschap kiezen tussen teksttypen, niet tussen MSS, en zeker geen pick-and-mix-aanpak om de originele tekst vast te stellen, zoals wordt gedaan bij alle moderne pogingen om de originele tekst te reconstrueren. De betekenis van de Meerderheids Tekst is dat het geen eclecticische tekst is. Door dit kenmerk onderscheidt het zich van alle voorgaande edities, revisies en reconstructies van de Griekse tekst van het Nieuwe Testament.

⁸⁸ NU staat voor de gecombineerde getuigenis van de twee dominante gedrukte teksten van het NT, namelijk N = Nestle 27e editie, en U = United Bible Societies editie.

⁸⁹ De 8 staan in Joh 1:9; 3:20, 23; 10:14; 13:12; 14:17; 15:23; en 16:16. NU is het met Westcott-Hort eens met al deze uitgangspunten.

BIJLAGE E

DE SUPERIORITEIT VAN DE MEERDERHEIDS TEKST

Het doel van deze bijlage is om aan te tonen dat de Reformatiekerken in 1881 werden misleid om de Meerderheids Tekst (ook wel de Byzantijnse tekst, de Koine Tekst, de *Textus Receptus* of eenvoudigweg MT⁹⁰) op te geven ten gunste van een **lokale** Egyptische tekst. De Egyptische tekst werd via Westcott en Hort in de late negentiende eeuw meer en meer belangrijk. Hun tekst was voornamelijk (zo niet uitsluitend) gebaseerd op twee manuscripten, Codex Vaticanus en Codex Sinaiticus. Het gebruikte criterium was, dat waar deze twee manuscripten niet met het MT overeenkwamen, dat hun tekst altijd de voorkeur had. Dit criterium domineert nog steeds alle moderne Griekse teksten van het Nieuwe Testament.

Westcott en Hort slaagden erin de Meerderheids Tekst te vervangen door een **lokale**, Egyptische tekst met behulp van drie valse veronderstellingen, namelijk dat hoe ouder een manuscript was, hoe dichter het bij de oorspronkelijke tekst stond.

Ten tweede, waren de schrijvers eerder geneigd om hier en daar woorden toe te voegen tijdens het kopieerproces dan ze weg te laten. Dit laatste criterium kan tweesnijdend zijn: in die zin dat als een kopiist denkt dat dit is gebeurd met de kopie die hij op het punt staat opnieuw te kopiëren en probeert weg te laten wat hij als overtolligheden beschouwt, dan zal hij eindigen met een kortere tekst. Dit is het geval met de Egyptische tekst. Deze is ongeveer 3% korter in vergelijking met de MT. Alle moderne vertalingen zijn gebaseerd op deze lokale, Egyptische tekst, die een corrupte vorm is van de Meerderheids Tekst.

Hun derde veronderstelling was dat de Meerderheids Tekst niet bestond vóór de vijfde eeuw. Zij geloofden dat deze was gemaakt door een persoon genaamd Lucian. Vervolgens wordt gepostuleerd dat zijn tekst werd overgenomen door de belangrijkste centra van het christendom, in het bijzonder Constantinopel, waar het de officiële tekst van de kerk werd, wat resulteerde in het verlies van bijna alle andere tekstsoorten. Er is geen bewijs voor dit vermoeden.

Geen enkele moderne geleerde accepteert nu dit verzonnen scenario, maar het werd in 1881 aanvaard als waarschijnlijk feit, en de schade was al aangericht voordat het kon worden aangevochten. Als gevolg hiervan was de Herziene Versie van 1881 niet de herziening van de geautoriseerde versie zoals het bedoeld was, maar een versie die sterk werd beïnvloed door de nieuwe Griekse tekst van Westcott en Hort.

WAAROM MOETEN BEHOUDENDE GELEERDEN DE EGYPTISCHE TEKST NIET VERTROUWEN?

De reden waarom de Egyptische tekst niet moet worden geaccepteerd, is dat het een corrupte tekst is.⁹¹ Er zijn twee blunders in de Egyptische tekst die alle conservatief-evangelische bedienaars van het Evangelie moeten alarmeren over de aard van die corrupte tekst. In Vaticanus en Sinaiticus is een deel van Johannes 19:34 overgebracht naar Mattheüs 27:49. Hun toevoeging, die uit het geheugen schijnt te zijn voortgekomen, aangezien de Griekse woorden in een andere volgorde staan, luidt: "Nu een ander die een speer nam, stak hij in zijn zijde en er kwam water en bloed uit." Wat deze toevoeging als een blunder verradt, is de plaats waar het werd toegevoegd in het verhaal van Mattheüs. In Johannes gebeurt het nadat Jezus gestorven is, en de speersteek er was om er zeker van te zijn dat Jezus dood was. Maar in Mattheüs wordt het toegevoegd op een punt waar Jezus nog leefde.

De tweede blunder in de Egyptische tekst komt voor in Lucas 4:44, waar "Galilea" in de Egyptische tekst werd vervangen door "Judea", wat ertoe leidde dat Jezus op twee plaatsen tegelijkertijd twee grote predikingstochten leidde. De fout komt voornamelijk voor in de **lokale**, Egyptische tekst. Afgezien van deze overduidelijke blunders, zijn er meer dan 200 gevallen in de evangeliën waarin de Egyptische tekst woorden heeft weggelaten vanwege **homoioteleuthon** ('vergelijkbaar einde'). Deze mechanische fout treedt op wanneer hetzelfde woord in de buurt voorkomt en het oog van de schrijver naar voren verschuift naar hetzelfde of een soortgelijk woord, wat resulteert in een weglating. De enorme hoeveelheid van deze mechanische fouten in de Egyptische tekst suggereert dat het teruggaat tot een vroege, slordige kopie, of een haastige kopie gemaakt door een zorgvuldige schrijver. Er is ook een intern bewijs dat de kopie waarvan alle Egyptische manuscripten afstammen gemaakt is van een oude, versleten kopie, die op sommige plaatsen onleesbaar was. In deze gevallen moest de schrijver raden wat er in de tekst stond.

⁹⁰ Erasmus' tekst en de Complutensische Polyglot waren beide gebaseerd op Meerderheids Tekst-manuscripten, niet op Egyptische of westerse teksten.

⁹¹ De lezer zou veel baat hebben bij het lezen van een artikel getiteld "The Case for Byzantine Priority", door Maurice A. Robinson gepubliceerd als een Bijlage bij zijn werk, *The New Testament in the Original Greek* (Southborough, Massachusetts: Chilton Book Publishing, 2005); ook van dezelfde auteur, "In Search of the Alexandrian Archetype: Observations from a Byzantine-Priority Perspective", in *The New Testament Text in Early Christianity, Proceedings of the Lille colloquium, July 2000*, bewerkt door Christian-B. Amphoux en J. Keith Elliott (Lausanne: Éditions de Zèbre, 2003), pp.45-67.

Bovenop deze voor de hand liggende blunders en schrijffouten zijn er bovendien duizenden kleine wijzigingen in de Meerderheids Tekst⁹², waarvan er honderden niet van invloed zijn op de vertaling, maar het feit dat deze wijzigingen überhaupt zijn aangebracht, zou iemand argwanend moeten maken om een schrijver te volgen die zo onzorgvuldig is in het kopiëren van het Woord van God voor de volgende generatie.⁹³

In de volgende gedeelte kan worden aangetoond dat: **Waar Vaticanus verschilt van Sinaiticus, en waar Sinaiticus het eens is het met de MT, en waar Sinaiticus verschilt van Vaticanus, en Vaticanus overeenkomt met de MT.**

Dit betekent dat alle meningsverschillen tussen Vaticanus en Sinaiticus zijn ontstaan doordat de een of de ander is afgeweken van de Meerderheids Tekst. Het MT ligt aan de basis van beide manuscripten, en hun verschillen zijn volledig te wijten aan het feit dat ze niet nauwgezet zijn gekopieerd.

We kunnen dit illustreren door de twee versies van de MT die we vinden in de gedrukte tekst van Erasmus en de Complutensische Polyglot te vergelijken. Regel 5 en 6 vergelijken de Complutensische Polyglot en Erasmus tegenover de MT.

LIJST MET AFWIJINGEN VAN DE MEERDERHEIDS TEKST IN ERASMUS' EERSTE EDITIE VAN HET GRIEKSE NIEUWE TESTAMENT (1516)

Soort fout	Mattheüs	Markus	Lukas	Johannes	Totaal	%
1 omissies	56	47	49	51	203	22.5
2 toevoegingen	47	28	49	52	176	19.5
3 vervangingen	106	71	108	99	384	42.5
4 omzettingen	16	9	19	9	53	6.0
					(816)	
5 in overeenstemming met MT	21	14	24	23	82	9.0
6 Alle 3 oneens met MT	1	0	2	3	6	0.5
Totaal Evangelieën	247	169	251	237	904	100%

LIJST MET AFWIJINGEN VAN DE MEERDERHEIDS TEKST IN DE COMPLUTENSISCHE POLYGLOT (1514)

Soort fout	Mattheüs	Markus	Lukas	Johannes	Totaal	%
1 omissies	11	18	20	18	67	11.1
2 toevoegingen	32	31	34	30	127	21.1
3 vervangingen	76	50	65	31	222	37.0
4 klinker vervangingen	30	25	35	21	111	18.5
5 vervangen medeklinkers	26	22	14	12	74	12.3
totaal Evangelieën	175	146	168	112	601	100%
Definitief in NU overgeslagen	332	258	449	265	1304	1.5

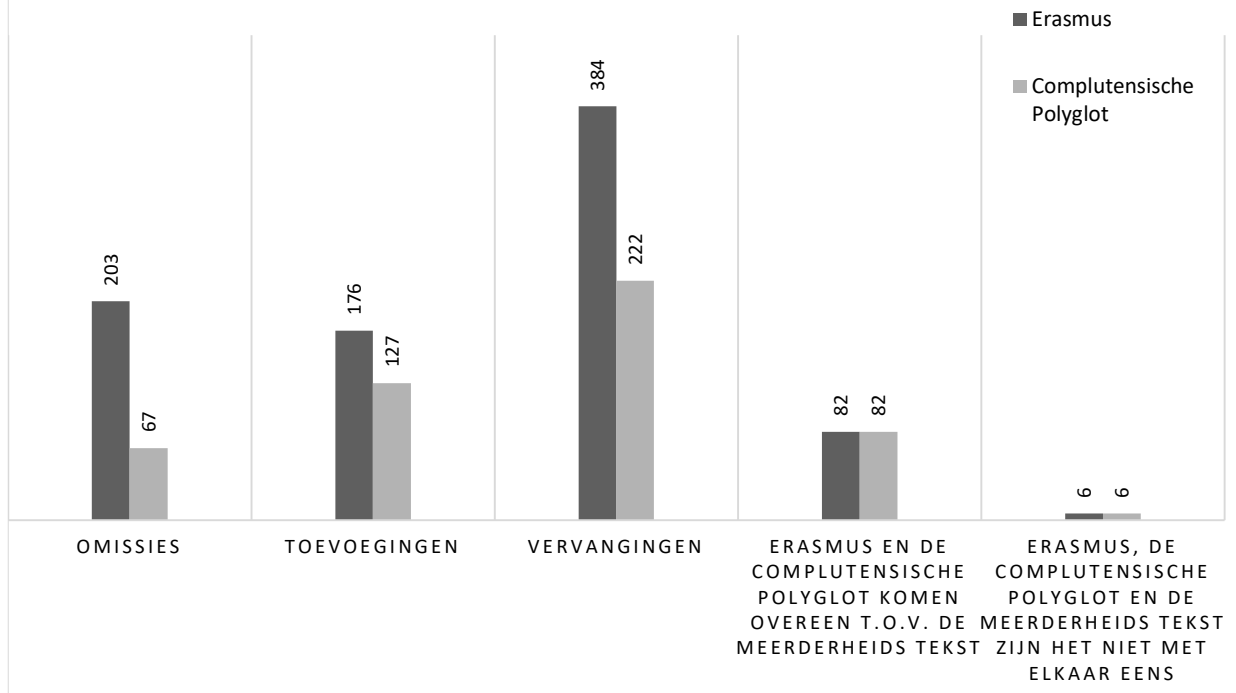
De uiterst rechtse kolom in beide tabellen geeft het percentage voor elk soort fout. Het is duidelijk dat Erasmus' tekstveranderingen de duidelijke meerderheid van de fouten uitmaken (37%),⁹⁴ gevolgd door toevoegingen (21,1%) en vervolgens klinkervervangingen (itacismen) (18,5%). Het totale aantal fouten in Erasmus (hierna afgekort tot Eras) is 904, en 601 in de Complutensische Polyglot (hierna afgekort naar CP).

⁹² Alleen al in de vier evangeliën zijn er ongeveer 9.166 verschillen tussen de Meerderheids Tekst en de gecombineerde fouten in Vaticanus en Sinaiticus.

⁹³ Er komt een flagrante fout voor in MS B die zichzelf in Handelingen 10:19 tegenspreekt. Daar staat dat twee mannen Petrus in Joppe kwamen bezoeken, maar in 11:11 staat er dat het er drie waren. Het is het enige manuscript dat deze tegenstrijdigheid bevat.

⁹⁴ Dit kan te wijten zijn aan het volgen van een in het geheugen opgeslagen versie die afwijkt van het voorbeeld.

EEN VERGELIJKING VAN DE AFWIJKINGEN IN ERASMUS EN DE COMPLUTENSISCHE POLYGLOT VAN DE MEERDERHEIDS TEKST

ERASMUS' TEKST IS VOOR **98,62%** IN OVEREENSTEMMING MET DE MEERDERHEIDS TEKST

DE COMPLUTENSISCHE POLYGLOT TEKST IS VOOR **99,44%** IN OVEREENSTEMMING MET DE MEERDERHEIDS TEKST

Uit een vergelijking van de teksten van Eras, CP en MT komen twee belangrijke feiten naar voren. Het eerste opmerkelijke feit is dat in slechts 6 gevallen Eras, CP en MT het allemaal oneens zijn. Het tweede opmerkelijk feit is het aantal van 82 overeenkomsten tussen Eras en CP **ten opzichte van** de Meerderheids Tekst. Dit laat zien dat de Griekse MSS die door Eras en CP werd geraadpleegd, afkomstig waren van een gemeenschappelijke voorouder, zij het waarschijnlijk een voorouder van vier of vijf generaties terug, toen deze 82 afwijkingen van de MT werden geïntroduceerd.

Uit deze twee totalen kunnen we de volgende belangrijke observatie maken: **Waar Erasmus verschilt van CP, CP het met MT eens is, en waar CP verschilt van Erasmus, is Erasmus het met de MT eens is.** Dit betekent dat alle verschillen tussen Erasmus en de Complutensische Polygot ontstaan doordat de één of de ander afwijkt van de Meerderheids Tekst.

Waarom is dit belangrijk? Het antwoord is dat we een identieke situatie vinden tussen MS B (Codex Vaticanus), MS κ (Codex Sinaiticus) en de Meerderheids Tekst. Dit kan worden aangetoond met een vergelijking tussen Vaticanus (B), Sinaiticus (Sin.) en de Meerderheids Tekst (MT) in het evangelie van Johannes. Drie belangrijke feiten komen naar voren. De eerste is dat in slechts 29 gevallen Vat., Sin. en MT het allemaal oneens zijn. Het tweede feit is dat Vat. en Sin. het in 666 gevallen **niet overeenstemmen** met de Meerderheids Tekst. Dit toont aan dat de tekst gekopieerd door Vat. en Sin. voortkwam uit een gemeenschappelijke voorouder, zij het waarschijnlijk een voorouder van vier of vijf generaties terug. Als we de 666 afwijkingen van de MT - plus de 29 waarover ze het niet met elkaar eens zijn aftrekken van hun gecombineerde meningsverschillen met de MT, die uit 1529 varianten bestaat, kunnen we de volgende belangrijke conclusie trekken: **overall waar Vaticanus verschilt van Sinaiticus, wat 610 keer voorkomt, is Sinaiticus het eens met de MT, en overall waar Sinaiticus verschilt van Vaticanus, wat 890 keer gebeurt, is Vaticanus het eens met de MT.**

Er werd een identieke studie uitgevoerd op het evangelie van Lucas, die hetzelfde patroon opleverde. Er zijn 14 gevallen waarin Vat., Sin. en MT het alle drie niet met elkaar eens zijn. Het tweede feit is dat Vat. en Sin. in 1157 gevallen **niet overeenstemmen** met de Meerderheids Tekst. Het is dit grote aantal gedeelde verschillen dat er de oorzaak van is dat de Egyptische tekst als een apart teksttype moet worden gezien en zich zo onderscheidt van de MT. Deze gedeelde verschillen zijn terug te vinden in de **lokale** Egyptische tekst.⁹⁵ Het was nooit een universele tekst, zoals de MT. Dit laat zien dat de tekst gekopieerd door Vat. en Sin. afkomstig was van een **lokale**, gemeenschappelijke Egyptische voorouder, zij het waarschijnlijk een voorouder die teruggaat tot de tweede eeuw.

Als we in Lukas de 643 afwijkingen in Vaticanus van de MT - plus de 14 waar ze van mening verschillen - aftrekken van hun (B + κ) gecombineerde verschillen met de MT, dat is 1425 varianten, kunnen we de volgende significante constatering doen: **overall waar Vaticanus verschilt van Sinaiticus, wat 643 keer voorkomt in Lukas, komt Sinaiticus altijd overeen met de MT, en waar Sinaiticus verschilt van Vaticanus, wat 768 keer voorkomt, komt Vaticanus altijd overeen met de MT.** De conclusie is onontkoombaar, namelijk dat alle verschillen tussen Vaticanus en Sinaiticus ontstaan doordat de een of de ander afwijkt van de Meerderheids Tekst. Bij het kopiëren van Lukas is Sinaiticus verder verwijderd van de tekst van Vaticanus, die dichter bij de MT staat. Hetzelfde geldt voor het kopiëren van Johannes. Sinaiticus is verder verwijderd van de tekst van Vaticanus, die dichter bij de MT staat. Hetzelfde geldt voor Mattheüs en Markus; Vaticanus staat dichter bij de Meerderheids Tekst.

Wat deze studie laat zien, is dat als de rooms-katholieke kerk haar Grieks Nieuw Testament had gepubliceerd zodra het gedrukt was, het niet nodig zou zijn geweest om het Griekse Nieuw Testament van Erasmus te produceren. Maar de vertraging tussen het drukken van het Nieuwe Testament in 1514 en de publicatie ervan 1522, zorgde ervoor dat een inferieure versie de markt overspoelde. Ook was de oplage van de Complutensische Polygot beperkt tot 600 exemplaren. Deze was duur en werd nooit herdrukt.⁹⁶ De tekst is veruit superieur aan die van Erasmus, zowel in het gebruik van duidelijke lettertypen, de aangename lay-out, als het volledige gebrek aan afkortingen en ligaturen die de tekst van Erasmus bederven, maar wat nog belangrijker is, zoals het diagram hierboven laat zien, is de tekst van de vier evangeliën dichter bij de Meerderheids Tekst gebleven, en er is geen toevoeging van $\epsilon\tau$ door Erasmus in Mattheüs 19:9.

De enige Engelse versie die ik op dit moment zou aanbevelen, is de *New King James Version* (NKJV), maar het kan alleen een tussenvertaling zijn omdat het de Meerderheids Tekst niet vertaalt als hoofdtekst. We moeten de Textus Receptus terzijde leggen en een directe vertaling van de Meerderheids Tekst aan de volgende generatie doorgeven.

⁹⁵ De zogenaamde Westerse Tekst is een mengeling van MT + Egyptische + willekeurige wijzigingen.

⁹⁶ Het Nieuw Testamentische gedeelte van de Complutensische Polyglot werd herdrukt door Christopher Plantijn in de Antwerpse Polyglot in 1564, 1573, 1574, 1584, 1590, en in Genève in 1609, 1619, 1620, 1628 en 1632. Hierdoor werd de Griekse tekst van kardinaal Ximenes verspreid in heel Europa gedurende een eeuw na zijn dood in 1517.

SLOTOPMERKINGEN

In elke gemeente zullen christenen zijn wiens zonde niet zichtbaar is. Misschien plegen ze overspel in hun gedachten. Maar er zijn anderen wiens zonde zichtbaar is in de vorm van hun tweede echtgenoot. Velen van hen zullen hun echtscheiding hebben verkregen door onwetendheid, of voordat ze christen werden. Wij hebben verstandige raad nodig om zulke personen weer een leven te laten leiden wat God behaagt. De Heilige Geest bepaalt, via Paulus, dat de oudsten in de kerk van Christus de echtgenoten van één vrouw moeten zijn. En wat voor oudsten geldt, moet als norm ook gelden voor alle mannelijke leden.

De wetenschap dat Jezus echtscheiding voor al Zijn volgelingen heeft afgeschaft, wordt door veel Christenen ervaren als een 'harde leerstelling'. Maar het 'hard' of 'zacht' noemen, maakt voor de zondigheid van echtscheiding geen verschil. Ontvlucht de echtscheidingsrechtbanken zoals u het bordeel zou ontvluchten.

Tijdens Zijn korte bediening heeft Jezus veel belangengroepen en religieuze partijen beledigd, en Hij sprak enkele harde woorden van berisping uit tegen andere groepen (Lucas 11:45). Hij stond absoluut alleen. Zelfs zijn eigen discipelen waren beledigd door sommige dingen die Hij predikte (Johannes 6:61). Bij sommige gelegenheden gaven Zijn eigen discipelen het op om Hem te volgen en keerden terug naar hun vroegere geloofssysteem. De afschaffing van echtscheiding was zo'n 'harde doctrine' om te accepteren.

Er zijn veel pogingen gedaan om Zijn leer te verzachten, of om Jezus terug te brengen tot het niveau van een gewone man, een nieuwe Mozes, met een herziene, bijgewerkte versie van de oude Torah. Velen hebben geprobeerd de oude Torah op te nemen, aan te passen of samen te voegen met Zijn nieuwe lering; om de oude, verschaalde wijn te mengen, met de nieuwe wijn van het Evangelie van het Koninkrijk van God. We hebben de opkomst van een rabbijns evangelie gezien, waarbij het zuurdeeg van Hillel werd vermengd met de leer van Jezus. Jezus was zich bewust van de rabbijnse leer die Hij haatte: "Pas op voor het zuurdeeg van de Farizeeën, dat is huichelarij." predikte Hij (Mattheüs 16:12; Marcus 8:15; Lucas 12:1). De nieuwe wijn van Jezus' onderwijs vereist nieuwe zakken om deze in te doen. De oude, rabbijnse zakken (leerstellingen) moeten worden weggegooid.

Uiteindelijk telt niet de consensus van geleerden, of ze nu voor of tegen Christus' leer over echtscheiding zijn. Wanneer we voor onze Heer staan om verantwoording af te leggen over onze leer en ons leven is wat telt wat de Geest ons heeft geopenbaard. Ik heb laten zien dat wat is geopenbaard in de overgrote meerderheid van Griekse manuscripten, en in het unanieme getuigenis van de vroege kerkvaders, is dat Jezus de echtscheiding heeft afgeschaft, zoals Hij overspeligen, prostituees en homoseksuelen uitsloot, van het hebben van enig deel of plaats in Zijn Koninkrijk. Jezus speelt niet met zonde of maakt het een integraal onderdeel van Zijn leer van, zoals de rabbijnen deden. Echtscheiding is, net als stelen, een zonde tegen God, en geen enkele zonde kan de hemel binnengaan.

Er is geen enkele leerstelling in het onderwijs van Jezus die tot stand is gekomen onder druk van de harde hartsgesteldheid van Zijn volgelingen, of door de weigering van Zijn discipelen om een van Zijn doctrines van Hem te accepteren, waardoor Jezus werd gedwongen terug te trekken, compromissen te sluiten of toe te geven aan hun wensen. Toch is dit wat gebeurde toen God Zijn Torah aan Israëel introduceerde. Ze weigerden de overspeligen en hoereers te stenigen, en dwongen Mozes om aan hun eis tegemoet te komen zodat ze om welke reden dan ook van hun gehate vrouwen konden scheiden. De reactie van haat is echtscheiding; het antwoord van liefde is vergeving. Het is werkelijk verbazingwekkend dat God Mozes toestond zijn scheidingsbrief in te voeren om deze hardvochtige echtgenoten hun eigen gang te laten gaan.

Het lijkt erop dat er veel Christelijke leiders zijn die hetzelfde proberen te doen met Jezus' onderwijs. Helaas voor hen zal Jezus Zijn leer niet veranderen om deze aan te passen aan hun hardvochtigheid. Het is een zaak waarin u ofwel alles loslaat en Hem volgt in elk detail van Zijn onderwijs, of u keert Hem de rug toe en creëert uw eigen denominatie, of kerk, of sekte. Wat je niet kunt doen, is doen alsof Jezus echtscheiding wegens hoererij toestaat, en dat u daar misbruik van gaat maken middels een of andere vermeende maas in Zijn leer om uw echtgenotes of echtgenoten te straffen. Zo'n maas is er niet. Als Jezus echtscheiding wegens hoererij toestaat, dan vernietigt Hij zijn eigen leerstelling dat de mensen elkaar **elke** zonde moeten vergeven. Er is geen uitzonderingsclausule voor het onthouden van vergeving wegens hoererij of overspel. Jezus vergaf de zonde van overspel met de woorden: "Ook Ik veroordeel u niet. Ga heen en zondig niet meer." Dat moet het enige antwoord zijn van elke Christen. Jezus liet met die uitspraak geen ruimte voor de oprichting van echtscheidingsrechtbanken.

God de Vader heeft de hele mensheid overgegeven aan Zijn Zoon, de Heere Jezus Christus, en het zal voor Hem zijn dat elk individu verantwoording zal afleggen over zijn woorden en daden. Hoe meer iemand weet van Gods leer en wil voor hem/haar, des te meer er van hem/haar wordt verwacht.

Het is een voorrecht om de leer van Jezus in dit artikel duidelijk uit te leggen. Het heeft me meer dan ooit doen beseffen dat het niet mogelijk is om Jezus te volgen zonder wedergeboren te zijn. Het vereist een nieuwe geest en een nieuw hart, een die uw vijand kan liefhebben en alle mensen hun overtredingen op een oprechte manier kan vergeven. Waar die geest aanwezig is, daar is ook de Geest van de Heere Jezus.

Echtscheiding is de poging van de mens om die zonde te reguleren, niet om ze te doden. Echtscheiding voedt, bevrucht en vermenigvuldigt de zonde.

Jezus vernietigt en roeit de zonde uit in het leven van al Zijn wedergeboren volgelingen. De duidelijke boodschap die afkomstig is van Jezus' onderwijs en de openbaring van de Heilige Geest, is om echtscheiding te ontvluchten zoals je diefstal zou ontvluchten.

Bibliografie

Vanuit evangelisch en gereformeerd standpunt zijn de twee beste werken die van W.A. Heth, & G.J. Wenham, *Jesus and Divorce* (1985), en Andrew Cornes, *Divorce and Remarriage* (1994).

- Amram, D.W. *The Jewish Law of Divorce according to Bible and Talmud, with some reference to its Development in Post-Talmudic times.* New York: Sepher-Hermon Press, 1975. (Herdruk van de 1897 editie).
- Catchpole, D.R. "The Synoptic Divorce Material As a Traditio-Historical Problem," *Bulletin of the John Rylands Library* 57 (1974) 92-127.
- Condon, K. "Apropos of the Divorce Sayings," *Irish Biblical Studies* 2 (1980) 40-51.
- Cornes, Andrew *Divorce and Remarriage: Biblical Principles and Pastoral Practice.* London: Hodder & Stoughton, 1994.
- Ewald, G.R. *Jesus and Divorce. A Biblical Guide for Ministry to Divorced Persons.* Waterloo, Ontario/Scottsdale, PA: Herald, 1991. (Hij bespreekt de Joodse huwelijksgebruiken en gelooft dat Jezus hertrouwen na echtscheiding toestond).
- Falk, H. *Jesus the Pharisee. A New Look at the Jewishness of Jesus.* New York—Mahwah, NJ: Paulist Press, 1985 (Hij denkt dat de Evangeliëen tegen de visie van Rabbi Shammai zijn, maar niet tegen de visie van Hillel).
- Fitzmyer, J.A. "The Matthean Divorce Texts and Some New Palestinian Evidence," *Theological Studies* 37 (1976) 197-226. (Hij meent dat de Kerk zich door de Heilige Geest kan laten leiden om andere uitzonderingsclausules toe te voegen om echtscheiding mogelijk te maken). Beoordeeld door A. Stock, "Matthean Divorce Texts," *Biblical Theology Bulletin* 8 (1978) 24-33.
- Garland, D.E. "A Biblical View of Divorce," *Review & Expositor* 84 (1987) 419-432.
- Garvie, Alfred E. "Did Jesus Legislate?" *Expositor* 5 (1913) 313-325.
- Geldard, M. "Jesus' Teaching on Divorce: thoughts on the meaning of *porneia* in Matthew 5:32 and 19:9," *Churchman* 92 (1978) 134-143. (*Porneia* = seks voor het huwelijk en de uitzonderingsclausule verwijst naar nietigverklaring in plaats van echtscheiding).
- Herron, R.W. "Mark's Jesus on Divorce: Mark 10:1-12 Reconsidered," *Journal of the Evangelical Theological Society* 25 (1982) 273-281 (Hij denkt dat v.12 verwijst naar deserte, niet naar echtscheiding, van de kant van de vrouw.)
- Heth, W.A. "Another Look at the Erasmian View of Divorce and Remarriage," *Journal of the Evangelical Theological Society* 25 (1982) 263-272 (Hij weerlegt het standpunt van Erasmus dat echtscheiding kan worden verkregen voor ernstige seksuele zonden. Hiëronymus stond echtscheiding toe, maar hertrouwen niet).
- Heth, W.A. "The Meaning of Divorce in Matthew 19:3-9," *Churchman* 98 (1984) 136-152 (Met "wegzenden" bedoelt Jezus scheiding zonder het recht om te hertrouwen. De uitzonderingsclausule stelde zijn volgelingen vrij van de verantwoordelijkheid van het overtreden van Zijn gebod om niet te scheiden).
- Heth, W.A. & Wenham, G.J. *Jesus and Divorce. The Problem with the Evangelical Consensus.* London: Hodder & Stoughton, 1984/Nashville, TN: Thomas Nelson, 1985. (Zij concludeerden dat Jezus een absoluut verbod gaf op echtscheiding en hertrouwen, en dat alle hertrouw (behalve na de dood van een echtgenoot) overspel is). Review reply by D. E. Holwerda, "Jesus on Divorce: An Assessment of a New Proposal," *Calvin Theological Journal* 22 (1987) 114-120.
- Jones, David Clyde, "Malachi on Divorce," *Presbyterion* 15 (1989) 16-22. (Vertaal: "Als [iemand] die [zijn vrouw] haat, van [haar] scheidt, zegt de Heere, de God van Israël, dan bedekt geweld zijn kleet, zegt de Heere der heerscharen." Zie ook W. C. Kaiser hieronder.)
- Jones, David Clyde. "The Westminster Confession on Divorce and Remarriage," *Presbyterion* 16 (1990) 17-40.
- Kaiser, Walter C. Jr. "Divorce in Malachi 2:10-16," *CTR* 2 (1987) 73-84 (Goede exegetische aanpak.)
- Keener, C. S. *... And Marries Another. Divorce and Remarriage in the Teaching of the New Testament.* Peabody, MA: Hendrickson, 1991. (Hij betoogde dat Jezus onder bepaalde omstandigheden echtscheiding en hertrouwen toestond.)
- Kilgallen, J.J. "To what are the Matthean Exception-Texts (5,32 and 19,9) an Exception?" *Biblica* 61 (1980) 102-105.
- Lake, Kirsopp. "The Earliest Christian Teaching on Divorce," *Expositor* 10 (1910) 416-427.

- Laney J. Carl. "Deuteronomy 24:1-4 and the Issue of Divorce," *Bibliotheca Sacra* 149 (1992) 3-15. (Het verbiedt het hertrouwen van een man met zijn gescheiden vrouw in geval van een tussentijdse huwelijks door de vrouw).
- Lipiński, E. "The Wife's Right to Divorce in the Light of an ancient Near Eastern Tradition," *The Jewish Law Annual* 4 (1981) 9-27.
- Lövestam, E. "Divorce and Remarriage in the New Testament," *The Jewish Law Annual* 4 (1981) 47-65. (*porneia* = seksuele ontrouw van de kant van de vrouw).
- Luck, W.F. *Divorce and Remarriage. Recovering the Biblical View*. San Francisco: Harper & Row, 1987. (Hertrouwen met een christelijke partner is toegestaan.)
- Meier, John P. *A Marginal Jew: Rethinking the Historical Jesus*. The Anchor Yale Bible Reference Library. New Haven/London: Yale University Press, 2009. Chap. 32, "Jesus' Teaching on Divorce," behandelt OT, Intertestamentische, en NT periodes goed. Hij heeft een geannoteerde bibliografie (pp. 128-39).
- Mueller, J.R. "The Temple Scroll and the Gospel Divorce Texts," *Revue de Qumran* 10 (1980) 247-56. (Het verbiedt zowel polygamie als echtscheiding en hertrouwen; en *porneia* in Mt 19,9 en Qumran = incest, en niet overspel).
- Olsen, Norskov V. *The New Testament Logia on Divorce; a Study of Their Interpretation from Erasmus to Milton*. B.G.B.E.; Tübingen: Mohr [Siebeck], 1971.
- Osburn, C.D. "The Present Indicative in Matthew 19:9," *Restoration Quarterly* 24 (1981) 193-203 (Het werkwoord betekent: "blijft overspel plegen" - een goed begrip van het Grieks. Best = gnomisch heden waarin continuïteit niet aan de orde is of wordt overwogen).
- Ryrie, C.C. "Biblical Teaching on Divorce and Remarriage," *Grace Theological Journal* 3 (1982) 177-192. (Het NT verbiedt echtscheiding; Mt 5,32; 19,9; 1Kor 7,15 hebben betrekking op onwettige verbintenissen en rechtvaardigen dus geen echtscheiding op grond van seksuele immoraliteit).
- Sabatowich, J.J. "Christian Divorce and Remarriage," *The Bible Today* 25 (1987) 253-55. ("Iedereen die van zijn vrouw scheidt - overspel is een apart geval - dwingt haar om overspel te plegen.")
- Sigal, P. *The Halakah of Jesus of Nazareth according to the Gospel of Matthew*. Lanham, MD: University Press of America, 1986 (Ph.D., Pittsburgh Theological Seminary)("Jesus had onafhankelijke opvattingen over echtscheiding en de sabbat.")
- Smith, Don T. "The Matthean Exception Clauses in the Light of Matthew's Theology and Community," *Studia Biblica et Theologica* 17 (1989) 55-82.
- Stein, R.H. "Is it lawful for a man to divorce his wife?" *Journal of the Evangelical Theological Society* 22 (1979) 115-121. (Mk 10:11 zijn de eigenlijke woorden van Jezus, niet Mt 19:9. Jezus stond geen uitzonderingen toe, maar Paulus en Mattheüs zien Jezus' woorden als een overdrijving die een principe onderstreept).
- Vawter, Bruce "Divorce and the New Testament," *Catholic Biblical Quarterly* 39 (1977) 528-42. (Mt 5:32 staat dicht bij Lc 16:18 dan bij wat Jezus gezegd zou hebben. Mk 10:2-12 en Mt 19:3-12 zijn bewerkingen van een gemeenschappelijke traditie. Jezus' leer over echtscheiding was in de vroege Kerk evangelie, geen wet).
- Wenham, G. "May Divorced Christians Remarry?" *Churchman* 95 (1981) 150-161. (Jezus' toestemming om te scheiden wegens *porneia* omvatte niet het recht om opnieuw te trouwen. De Vroege Kerk tot 500 na Christus was van mening dat Jezus scheiding toestond, maar niet echtscheiding en hertrouwen). (Zie een reactie in dezelfde uitgave [pp. 162-63] door D. Atkinson.)
- Wenham, G.J. "Gospel Definitions of Adultery and Women's Rights," *Expository Times* 95 (no. 11, 1984) 330-32.
- Wenham, G.J. "Matthew and Divorce: An Old Crux Revisited," *Journal for the Study of the New Testament* 22 (1984) 95-107. (Erasmus stond echtscheiding toe op grond van Mt 19:9.)
- Westbrook, Raymond. "Adultery in Ancient Near Eastern Law," *Revue Biblique* 97 (1990) 542-80. (Ontrouw voor het huwelijk werd ook streng bestraft.)
- Wijngards, J.N.M. "Do Jesus' Words on Divorce (Lk 16:18) Admit of no Exception?" *Jeevadhara* 6 (1975) 399-411. (Geen absolute wet die bindend is voor de toekomstige kerk. De kerk heeft de macht om echtscheiding tussen christenen toe te staan.)
- Witherington, B. "Matthew 5.32 and 19.9—Exception or Exceptional Situation?" *New Testament Studies* 31 (1985) 571-576. (Jezus onderwees exclusieve monogamie. Nuttig voor Joodse bronnen.)
- Young, J.J. "New testament Perspectives on Divorce Ministry," *Pastoral Psychology* 33 (1985) 205-216.
- Zakovitch, Yair. "The Woman's rights in the Biblical Law of Divorce," *The Jewish Law Annual* 4 (1981) 28- 46.

EINDE

DR. LESLIE McFALL
E-mail: lmf12@talk21.com
Web page: <https://lmf12.wordpress.com/>
14 May, 2007. Expanded 18 June 2009.